

K I N C S E S T Á R

A JOGBÖLCSELET PROBLÉMÁI

ÍRTA
MOÓR GYULA

BUDAPEST, 1945.
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

Kiadó: Ángyán Pál
Tipográfiai Műintézet (Fel.: Maretich József) Budapest, V. Báthory-u. 18.

A JOGBÖLCSELET PROBLÉMÁI

BEVEZETÉS.

Milyen kérdések megoldásával foglalkozik a jogbölcsélet ?

A legtöbb tudomány számára nem vitás az, hogy milyen tárggyal foglalkozik s milyen kérdéseket kell megoldania. A jogfilozófia számára ellenben éppen az a legvitatottabb kérdés, hogy mi a tárgya és melyek a megoldandó problémái? Ha különböző jogfilozófusok munkáit olvassuk, megtörténhetik, hogy az egyiknek művében egészen másfajta kérdésekkel találkozunk, mint amelyeket a másik ismertet jogbölcséleti problémák gyanánt. A jogfilozófia története is azt mutatja, hogy a különböző korokban különböző kérdéseket tekintettek jogbölcséleti problémáknak. De ugyanabban a korban is nem egyszer eltérő a jog filozófusok felfogása arról, hogy milyen kérdéseket kell megoldaniok.

A jogfilozófia a saját problémáinak megoldásánál végső fokon valamely általános filozófiai álláspontra támaszkodik. Ennek az alapul választott általános filozófiai felfogásnak pedig befolyása van már arra is, hogy miben kell látnia a jogfilozófiának a maga megoldandó feladatát. Annak, hogy külön-

böző korok vagy különböző írók különbözőképpen fogták fel ezt a kérdést, oka jórésztben az, hogy különböző filozófiai felfogásoknak hódoltak.

Bármilyen eltérő legyen is azonban az egyes korok, vagy az egyes Írók felfogása arról, hogy melyek a jogfilozófia megoldandó problémái, kétségtelen, hogy legalább is ez a kérdés a jogbölcselet megoldandó problémái közé tartozik. A jogfilozófiának egyik problémája éppen az, hogy melyek a problémái. Hasonló itt a helyzet, mint az általános filozófiában, mert hiszen ez is maga határozza meg a saját tárgyát, a tőle megoldandó kérdéseket s így azt is, hogy mi a filozófia. A filozófiai rendszerek különbsége tulajdonképpen már ennél a kérdésnél, a filozófia mivoltának eltérő felfogásánál kezdődik. A szaktudományok kutatási területének elhatárolását módszeresen elvégzi a filozófiának az a része, amelyet tudományelméletnek vagy módszertannak nevezünk. A filozófia kutatási területének meghatározását és különösen a filozófiának a szaktudományoktól való elhatárolását azonban magának a filozófiának kell elvégeznie. E feladat megoldása is a tudományelméletre vagy módszertanra vár. A jogfilozófiának az általános filozófiával való rokonságát mutatja, hogy a jogbölcselet is maga határozza meg a saját kutatási területét, megoldandó problémáit.

Az alábbiakban ezt a kérdést törekszünk megoldani. E célból fejtegetéseinket két részre osztjuk.

Először azt vizsgáljuk meg, hogy az eddigi jogfilozófiai irodalom történetében milyen kérdések szerepeltek jogfilozófiai problémák gyanánt?

Azután az általános filozófia szemszögéből fog-

juk vizsgálni azt, hogy milyen kérdések merülnek fel a filozófia és a jogtudomány találkozásából jogbölcséleti problémák gyanánt.

Arra hogy a jogbölcséleti problémák gyanánt felismert kérdéseket meg is oldjuk, nem lesz már terünk. Befejezésül mégis megpróbáljuk, hogy a jogfilozófiai problémák megoldásáról is legalább egy egészen vázlatos képet adjunk.

7. FEJEZET.

A jogbölcselet problémái a jogfilozófia történetében.

1. §. A természetjog.

1. Érdekes jelenség a tudományok történetében, hogy amíg az államnak filozófiai szemlélete, a politika, már a görög ó-korban önálló tudományként jelentkezik, addig a jog filozófiai szemlélete, a jogbölcselet, csak a XVII. században — az ú. n. természetjogi iskola megalakulásával — válik önálló tudománnyá.

Igaz, hogy a természetjogi felfogás megtalálható már a görög ó-korban, azután végigvonul az egész középkoron s tovább él az újkorban is s a XVII. században csupán új formát nyer a természetjogi iskola képviselőinél; régebben azonban az általános filozófia keretében jelentkeztek a természetjogra vonatkozó vizsgálódások; a filozófiától különvált önálló tudománnyá csupán a természetjogi iskola fellépésével váltak.

Minden természetjogi felfogás közös jellemző vonása, hogy a történetileg változó emberi joggal — a tételes vagy pozitív joggal — szemben felvesz

egy magasabb, változatlan, feltétlenül helyes, örök, természeti vagy isteni jogot. A görög felfogás szerint erre az iratlan természeti jogra azért van szükség, hogy az emberi jog tökéletlenségeivel és igazságtalanságaival szemben az igazságosság örök törvényére hivatkozhasunk. Ezért az emberi jog, görög felfogás szerint, tragikus összeütközésbe is kerülhet a természeti vagy isteni joggal. A középkori *skolasztikus* felfogás szerint viszont azért van szükség erre a magasabb jogra, hogy az emberi jogot is egy magasabb és tisztultabb szférába emeljük. *Aquinói Szent Tamás* felfogása szerint az emberi jog is a természetjog örök forrásából ered s ezért emberi jogként sem fogadható el az a hatalmi parancs, amely ellentétbe kerül az isteni és természeti törvénnyel, amely igazságtalan vagy erkölcstelen. Az igazságtalan jog, — amint a közelmúltban elhalt nagy neoskolasztikus moralista *Cathrein* mondja, — éppúgy nem jog, mint ahogy a hamis pénz nem pénz.

A természetjogi felfogás érdeme, hogy már a filozófiai gondolkodás kezdetén meglátta a szoros kapcsolatot jog és erkölcs között. Mert hiszen kétségtelen, hogy a természeti jogon az igazságosság gondolatát és a társas lét egyéb erkölcsi követelményeit kell értenünk. Különösen a skolasztikus felfogás az, amely egészen közel hozza a jogot az erkölshöz; szerinte az emberi jog sem ütközhetik össze az örök törvénnyel, vagyis nem lehet erkölcstelen. De a reálisabb görög felfogás, amely illúzióktól mentesen meglátja az emberi jog tökéletlenségeit, ugyancsak hidat ver erkölcs és jog között: a sokszor igazságtalan emberi törvény fölé oda állítja

követendő eszményképpen az erkölcsi tökéletesség fényében ragyogó örök természeti jogot.

A görög és a skolasztikus természetjogi felfogás megegyezett abban, hogy nem próbálta meg részletes szabályokba foglalni a természetjog tartalmát, hanem bölcs mérséklettel megelégedett azzal, hogy néhány egészen általános és alapvető erkölcsi szabályt állítson oda természetjogi követelmény gyanánt. így például azt, hogy a jót kell cselekedni, a rosszat kerülni, az igazságosságra kell törekedni, mindenkinek meg kell adni a magáét és senkivel szemben sem szabad jogtalanságot elkövetni.

2. Ezzel szemben a *természetjogi iskola*, — amelyet a XVII. században *Grotius* alapított, s amely a XVIII. században *észjogi iskola* elnevezést kapott, s az előbbi vagy az utóbbi elnevezés alatt még a XIX. században is számos képviselőre talált, — egyenesen arra törekedett, hogy a természetjog tartalmát részletesen meghatározza, hogy az emberi természetből vagy az észből egész természetjogi vagy észjogi kódexeket vezessen le. Ma már nincsen kétségünk affelől, hogy ennek a „klasszikus”-nak nevezett természetjogi vagy észjogi iskolának ez a törekvése elhibázott volt. Á változó társadalmi viszonyokat részletesen szabályozó változatlan jog lehetetlen elképzelés; a konkrét tartalommal bíró, de azért mégis örökérvényű jog gondolata: utópia. Ezért az újkori természetjogi és észjogi iskola felfogását a görög s skolasztikus természetjogi felfogáshoz viszonyítva jelentős visszaesésnek kell tekintenünk.

Es mégis két évszázad nagy jogászai és nagy filozófusai — *Grotius*, *Hobbes*, *Pufendorf*, *Locke*,

Thomasius, Leibniz, Wolff, Rousseau, Kant, Fichte és mások — szaladtak a klasszikus természetjognak ez után az utópiája után. Munkájuk eredménye egy csomó egymásnak ellentmondó természetjogi rendszer volt, s ezek mindenikét szerzője örökérvényűnek tekintette. Az állítólag örökérvényű természetjogi gondolatoknak ez az ellentéte, az a „*bellum omnium contra omnes*”, amely köztük tombol, a legbeszédesebb cáfolata a természetjogi iskola fel-fogásának.

A jog területén végzett kétévszázados hatalmas szellemi munkája azonban mégsem volt hiábavaló. Mert hiszen akkor, amikor a történetileg adott jogi szabályozással szemben a feltétlenül helyes és észszerű természetjogi szabályozás részleteit kutatta, tulajdonképpen az észszerűség és az igazságosság szempontjából éles kritika alá vette az emberi jogintézményeket s egy csomó olyan jogpolitikai reformgondolatot vetett fel, amelyet a felvilágosult abszolutizmus fejedelmeinek törvénykönyvei és a nagy francia forradalom viharai részben meg is valósítottak.

Nem is beszélve arról, hogy éppen azáltal, hogy a természeti jog tartalmának részletekbe menő meghatározására, terjedelmes természetjogi kódexek kifejtésére törekedett, megteremtője lett az önálló jogbölcseleti tudománynak. Ezek az ideális jogrendszerről szóló részletes fejtegetések ugyanis nem fértek el már az általános filozófia keretében, mint ahogyan a görög és a skolasztikus természetjog néhány egészen általános tétele könnyen helyet foglalhatott a filozófiai etikában.

3. Vizsgáljuk meg e történeti áttekintés után,

hogy milyen problémákkal foglalkozott a természet-jog, a jogfilozófiának ez az első és leghatalmasabb irányzata, amely a jog filozófiai szemléletében a Krisztus előtti V. századtól kezdve egészen a XIX. század elejéig uralkodott.

Kétségtelen, hogy minden természetjogi felfogás alapvető kérdése a *helyes jog* problémája. Amikor a természetjogászok természeti törvényről beszélnek, nem a modern értelemben vett természettörvényre gondolnak. A modern értelemben vett természettörvény is örök és változatlan, de csupán a vak szükségszerűség okozatos összefüggését fejezi ki s a helyesség kérdéséhez, az érdekesség gondolatához semmi köze. Ezzel szemben a természetjog örök és változatlan szabályai az igazságosság és erkölcsi helyesség gondolatát képviselik. Jellemző a természetjogi felfogásra az is, hogy nem az emberi jog helyességét kutatta, hanem hogy a tételes emberi jog felett keresett egy magasabb, ideális, feltétlenül helyes — nem emberi, hanem természeti vagy isteni — jogot.

Napjaink jogfilozófiája ezzel szemben éppen a történetileg kifejlődött emberi jog helyességét vagy helytelenségét akarja eldönteni. Ehhez keresi azt az értékmérőt, amelynek segítségével a tételes jog helyességét vagy helytelenségét megmérheti. A helyes jog problémájának ezt a modern felfogását megtaláljuk már a természetjogi iskola korszakában az angol *Bentham Jeremiás* (1748—1832) műveiben; de ő utána még száz esztendőnek kellett eltelnie, amíg ezt a modern jogi értéktani felfogást a nagy német jogfilozófus, *Stammler Rudolf* (1856—1938), olyan szilárdan megalapozta, hogy azóta az

a helyes jognak természetjogi felfogását a köztudatból kiszorította.

Ha azonban élesebben szemügyre vesszük a természetjogi felfogásokat, a helyes jog problémája modern felfogásának legalább is csíráit ezekben is felfedezhetjük. Különösen abban a *görög* felfogásban, amely szerint a tételes emberi jog összeütközésbe kerülhet a természeti joggal. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a természeti joggal összeütköző emberi jog helytelen s helyes az, amely összhangban van ezzel a magasabb joggal. A természeti jog tehát, mint eszményi jog, egyúttal az emberi jog helyességének értékmérőjéül is szolgálhat. A *természetjogi iskola* felfogásáról ugyancsak elmondhatjuk, hogy akkor, amikor részletes természetjogi kódexeket állított az emberi törvénykönyvekkel szembe, egyúttal eszményt és értékmérőt is adott a tételes jog megítélése számára. Csupán a *skolasztikus* természetjogi felfogás az, amely sehogy sem fér össze a modern jogi értéktani felfogással. *Szent Tamás* szerint ugyanis az emberi jog is a természetjog forrásából táplálkozik s így ezzel nem kerülhet összeütközésbe. E szerint az emberi jog nem is lehet helytelen s így annak a modern jogi értéktani kérdésnek, hogy helyes-e vagy helytelen-e a fennálló tételes jog, értelme nincsen. Napjaink jogfilozófiájában az *újskolasztikus jogbölcselet*, amely Szent Tamás tanításán épül fel, éppen ezért elutasítja a helyes jog problémájának modern értelmezését.

4. Bár a természetjogi felfogás központi problémája a helyes jog kérdése volt, mégsem kerülhette el ez a felfogás azt, hogy a jog mivoltának kérdésé-

ben is állást foglaljon. A jog helyességének kérdésén kívül a *jog fogalmának* kérdése is felmerül ekként már a jogfilozófiai gondolkodás kezdetén. A jogfilozófia mint önálló tudomány még nem is létezik és máris két jogfilozófiai problémát találunk a természetjoggal foglalkozó görög és skolasztikus filozófia gondolatkinésében.

A természetjogi felfogás már azáltal, hogy a természetjogi szabályokban foglalt erkölcsi követelményeket is jognak tekintette, egészen közel hozta a jog fogalmát az erkölcs fogalmához. Különösen áll ez a skolasztikus felfogásra, amely a tételes emberi jogot is az erkölcsből vezette le s a tételes jog fogalmához is hozzá tartozónak tekintette azt, hogy erkölcsileg helyes legyen. Az emberi jog ekként az erkölcsi világrend kiegészítő része lesz.

Az a görög természetjogi felfogás viszont, amely a természeti és az emberi törvény összeütközésének lehetőségét állítja, ekként már szembeállítja a tételes pozitív jogot az erkölccsel, s így a pozitív jog mi voltának magyarázatánál sem indulhat ki ebből. A pozitív jogot a természeti jogtól és az erkölctől megkülönböztető fogalmi elhatárolás szüksége itt merül fel először. Azok a görög szofisták, akik e szükségesség kielégítésére az emberi jogot a hatalomból származtatják, valamint a klasszikus természetjogi iskolának azok a képviselői is, akik — az angol *Hobbes-szal* az élükön — hasonló felfogást vallanak, ezzel tulajdonképpen a jogot hatalmi parancsként felfogó modern *jogi pozitivizmusnak* lesznek az előfutárai.

Abban a felfogásban, amely az emberi jogot a hatalmasak akaratára vezeti vissza és a természeti

és emberi jog összeütközésének lehetőségéről beszél, már a reális valóság és az örök eszmények közti szakadéknak és ekként az empirikus valóság figyelembevételének gondolata is felcsillan. De éppen hogy csak felcsillan, mert a természetjogi felfogás egyébként távol állott azoknak a szálaknak a figyelembevételétől, amelyek a jogot a tapasztalati realitáshoz fűzik. A természetjogi felfogás a jog fogalmának erkölcsi felfogása volt. A jog és az igazságosság viszonyának kérdése áll vizsgálódásainak az előterében. Jellemző, hogy még a természetjogi iskola első képviselői sem tesznek éles különbséget a jog és az erkölcs között s hogy tulajdonképpen *Thomasius* (1655—1728) az első: aki a jog és az erkölcs pontos elhatárolására törekszik, közel két-száz évvel azután, hogy az államtudományban *Machiavelli* híres munkája (1513) a politikát az erkölctől már élesen elhatárolta.

A jog és a tapasztalati valóság viszonyának kérdését egyébként a természetjogi iskola sem vizsgálta, bár éppen az a törekvése, hogy az emberi életviszonyok legapróbb részleteire is örökérvényű természetjogi szabályokat találjon, szinte önként felvethette volna azt a gondolatot, hogy vajjon lehet-e egyáltalában a tapasztalati valóságban lejátszódó és történetileg változó emberi életviszonyokra örökérvényű szabályokat felállítani? A történeti fejlődés gondolata azonban annyira hiányzott még ebben a korban, hogy ez a kérdés fel sem merülhetett.

5. A természetjogi iskolának abban a törekvésében, hogy egy tartalmilag részletesen kidolgozott természetjogi kódexet teremtsen meg, egy *módszertani* probléma is rejlik: az, hogy lehetséges-e egy

az élet konkrét tartalmát tekintetbe vevő jogbölcselet? Minthogy az élet tartalma folytonosan változik, nyilvánvaló, hogy változó társadalmi viszonyokra örökérvényű szabályokat felállítani nem lehet. De azért ma is találunk olyan jogfilozófiai irányokat, amelyek a „formális” jogfilozófiával elégedetlenkednek s az élet eleven és színes valóságát megragadó, konkrét tartalommal teli jog filozófiát követelnek; ezek tulajdonképpen a klasszikus természetjog útján járnak, nevezzék magukat akár általános jogtannak, akár a konkrét jogintézmények szociológiájának, akár újhegeliánizmusnak, akár a jogrendszerek tipológiájának. Mert azok a jogfilozófiai tanítások, amelyek az élet változó körülményein s különösen a tételes jog változó tartalmán épülnek fel, a viszonyok megváltozásával elvesztik érvényességüket, s így nem lehetnek általánosérvényű filozófiai tanítások, s ha mégis változatlan örök igazságokként lépnek fel, akkor nyilvánvalóan a klasszikus természetjog hibájába esnek. A most érintett módszertani kérdést azonban a természetjogi iskola tudatosan nem vetette fel.

6. Összefoglalásként azt kell mondanunk, hogy a természetjogi felfogás képviselőinek egyedüli problémája a természeti jog kérdése volt. Ha ez a probléma, — amint láttuk, — mai szemmel nézve nyilvánvalóan magában rejti is a *helyes jognak* és a *jog fogalmának* problémáit, mégis kétségtelen, hogy a természetjogászok szemében ez a két kérdés a természetjog egyetlen kérdésévé folyt össze.

Amikor a természetjogi iskola a természeti jog tartalmának részletes kifejtésével a tételes emberi jog fölé egy másik jogrendszert állított, egyben

igen könnyűvé tette a jogfilozófiának a jogi szaktudományoktól való elhatárolását. Nem kellett tehát a nagymúltú tételes jogtudománnyal, a jurisz-prudenciával, — s más jogi szaktudomány alig létezett ebben az időben, — határkérdések felett vitatkoznia. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a tételes emberi jog vizsgálata a juriszprudenciának, a magasabb természeti jogé pedig a filozófiai jogtudománynak hatáskörébe tartozik.

Amellett azonban, hogy a juriszprudencia és a jog filozófia e felfogás szerint világosan elkülönülnek egymástól, kétségtelen, hogy éppen a természetjogi iskola közelebb is hozta e két tudományt egymáshoz. Mert hiszen a görög és skolasztikus természetjog tulajdonképpen nem foglalt magában egyebet, mint néhány alapvető erkölcsi követelményt s így az etika része volt. A természetjogi iskola viszont éppen azért, hogy az eszményi jogi szabályozásnak >-észletes képét próbálta megfesteni, szembekerült ugyanazokkal a jogi problémákkal, amelyekkel az emberi életviszonyok rendezésénél a tételes jog is küszködik s így maga is igazi jogtudománynak bizonyult. Mai szemmel nézve tulajdonképpen nem is volt egyéb, mint a tételes joggal szemben támasztott részletes jogpolitikai követelmények gyűjteménye, vagyis jogpolitika.

2. §. A XIX. század jogfilozófiája.

1. A történeti fejlődésnek az a gondolata, amely a természetjog korszakában hiányzott, viharos erővel tör magának utat a XIX. század gondolkodásában. A jogtudomány területén a XVIII. század végén és a XIX. elején fellépő *jogtörténeti iskola*

volt az, amely ezt a gondolatot diadalra juttatta. Szerinte a minden helyre és minden időre érvényes változatlan természeti jog elképzelése illúzió; minden jog történetileg fejlődik s így a tételes emberi jog felett nem létezhetik egy másik, magasabb jog. A jogtörténeti iskola jelentősége éppen ebben a negatívumban van: abban, hogy megdöntötte a természetjog évezredes uralmát. Egyébként a jogtörténeti iskola, — amelynek az érdeme főként a jogtörténelem jogi szaktudományának kifejlesztésében áll, — alig tartalmazott a jogfilozófia szempontjából is jelentős gondolatokat, kivéve azt az egyet, hogy a jog fejlődését az ú. n. *népszellemre* vezette vissza. Ennek a misztikus népszellemnek a szerepeltetésével azonban inkább gátolta a pozitív kutatást; ha a jog fejlődésének okát a népszellem változásaiban látjuk, ezzel eltereljük a figyelmet a jogfejlődés valóságos okairól. A népszellemről szóló tanítás valójában nem is más, mint a természetjogi felfogásnak egy maradványa: amint ez az utóbbi az ember természetéből vezette le a jogot, akként származtatta a jogtörténeti iskola a jogot a népek természetéből: a népszellemből. Ez a népszellem éppoly problematikus és határozatlan valami, mint a természetjog forrásául szolgáló általános emberi természet. Mindenesetre érdekes, hogy a jogtörténeti iskola felfogásának tengelyében nem az ember, hanem a társadalom, a nép áll. A népszellemről szóló tanítás egyébként éppen annak a természetjognak a hatását mutatja, amely ellen a jogtörténeti iskola olyan kérelhetetlen harcot indított.

A jogtörténeti iskolának kétségbevonhatatlan érdeme, hogy közelebb hozta a jogot a történeti és

társadalmi élet realitásához. Az a felfogása azonban, hogy a történetileg fejlődő tételes jogon kívül nincsen más jog, igen nehezzé tette a jogfilozófiának a jogi szaktudományoktól való elhatárolását. Mert hiszen most már a jogfilozófia nem irányulhatott a természeti jog vizsgálatára, hanem ugyanazt a tételes emberi jogot kellett tárgyául elfogadnia, amellyel a tételes jogtudomány és a többi jogi szaktudomány is foglalkozik. A természetjog bölcséleté helyére a *pozitív jog filozófiájának* kellett lépnie.

A pozitív jog filozófiáját a pozitív jog tudományától, a jurisprudenciától, a XIX. század felfogása főként két módon próbálta elhatárolni: vagy *általános jogtannak*, vagy a *jog szociológiájának* tekintette a jogbölcséletet.

2. Az *általános jogtan* abból a felfogásból indult ki, hogy a tételes jogtudomány mellett, amely valamely nemzet jogrendszerét a maga történeti sajátosságában vizsgálja, szükség van egy olyan diszciplinára is, amely a különböző nemzetek jogrendszereiben feltalálható közös vonásokat, vagyis a tételes jog legáltalánosabb alap gondolatait és vezéreszméit dolgozza fel. E felfogás megteremtője *Austin János* (1790—1859), a nagy angol jogfilozófus az „*analitikus iskola*” alapítója, aki a pozitív jog bölcséletére vonatkozó felfogását már 1832-ben kifejtette. A német és a magyar irodalomban az általános jogtan irányzata azonban csak a század vége felé és a századfordulón terjedt el (*Bergbohm. Mctkel. Binding, Finkey*).

Az általános jogtan megítélésénél az alapvető szempont az, hogy miként fogjuk fel a különböző nemzetek jogában feltalálható közös vagy hasonló

elemeket. Ha ezeket változatlan és minden jogrendszerben egyaránt előforduló szabálytartalmaknak tekintjük, akkor ezzel visszaestünk a természetjogi felfogás hibájába, és feladtuk azt az alapelvet, hogy a tételes jog tartalma hely és idő szerint változik. Austin maga nagyon jól látta, hogy a tőle vizsgált általános jogi fogalmak csak a haladottabb nemzettek jogában vannak meg. Vagyis hogy a fejletlenebb korok joga nem ismeri őket; ehhez hozzáfűzhetjük, hogy talán a jövő joga sem fogja ismerni őket. Ebből azonban világosan kitűnik, hogy ezek az általános jogi fogalmak maguk is a jog változó tartalmához tartoznak éppen úgy, mint a többi tételes jogi fogalom, amelynek változandósága csak relatíve nagyobb és elterjedtsége csak relatíve kisebb mint az általános jogi fogalmaké. Ennek belátásával azonban a tételes jogtudomány és a tételes jog bölcselété közti határvonalat is eltöröltük, s a jogfilozófiát tulajdonképpen a juriszprudenciába olvasztottuk bele. Az általános jogtudományként felfogott jogbölcsélet maga is tételes jogtudomány, mert semmi értelme sincsen annak, hogy a relatíve nagyobb mérvben általános, de elvileg szintén változó jogi fogalmak kifejtését kivegyük a tételes jogtudomány hatásköréből. Bármennyire elterjedt legyen is valamely jogintézmény egy bizonyos kultúrkörben és egy bizonyos időben, fennállása mégiscsak a jogalkotó változó akaratán s így a tételes jog elvileg változó tartalmán nyugszik s ezért ismeretése is annak a tételes jogtudománynak feladata, amely a jog változó tartalmának kifejtésével foglalkozik. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az általános jogtan nem alkalmas arra,

hogy a pozitív jog bölcséletévé váljon: problémái nem jogbölcséleti kérdések, hanem a tételes jogtudomány kérdései.

Igaz, hogy az általános jogtani jogfilozófia többi képviselőivel ellentétben Austin azt is igen jól látta, hogy a jogi fogalmak közt vannak olyanok is, amelyek minden jogrendszerben szükségképpen előfordulnak s amelyek nélkül jog el sem képzelhető. Ezek a fogalmak, amelyeket az „*általános*” jogi fogalmaktól megkülönböztetve Austin „*szükségszerű*” jogi fogalmaknak nevezett, magából a jog fogalmából folynak, vagyis magának a jog fogalmának az alkotóelemei. Austinnak ebből a megkülönböztetéséből azonban csak a magyar *Somló Bódog* (1873—1920) vonta le 1917-ben azt a logikus következtetést, hogy csupán ezek a szükségszerű — vagy Somló elnevezése szerint „*jogi alaptani*” — fogalmak tartoznak a jogfilozófia keretébe. A jog fogalmának vizsgálata ugyanis kétségkívül a jogfilozófia körébe tartozik s — amint láttuk — a természetjogi felfogás sem térhetett ki ez elől a probléma elől. Amíg azonban a természetjog az erkölcs szemszögéből vizsgálta a jogot, addig Austin analitikus felfogása magának a jognak a vizsgálatából akarta, a „szükségszerű”, vagyis maradandó elemek kielemezésével a jog fogalmát felépíteni.

Az általános jogtani jogfilozófiának legtöbb képviselője nem látta meg a különbséget a csupán általánosan elterjedt tételesjogi fogalmak és a jog fogalmából folyó „szükségszerű” vagy „jogi alaptani” fogalmak között. Mindazonáltal ők is eljutnak rendszerint egészen a jog mivoltáig a vizsgálatáig. Mert hiszen a kisebb és nagyobb mértékben általá-

nos jogi fogalmak vizsgálata végül is elvezet a legáltalánosabb jogi fogalomhoz: magának a jognak a fogalmához. A jog mivoltának vizsgálatával az általános jogtan nem hozott ugyan új problémát a jogfilozófiai kutatás terére, de kétségtelenül új szempontból nézte ezt a problémát: a természetjog erkölcsi jogfogalma helyére egy *jogászi jogfogalmat* állított.

3. A másik út, amelyen a XIX. században a jurisprudenciától különböző jog filozófiához eljutni akartak, az e században kifejlődött új tudománynak, a *szociológiának* területéről indult ki. A szociológia a XIX. század természettudományos gondolkodásának szülötte volt. Tudatos ellentétben az eszmények magas régióiban tanyázó természetjogi felfogással, az emberi társadalmak természettudományaként jelentkezett. A valóságos társadalmi életet vette vizsgálá alá, a társadalmi jelenségek okozatos összefüggéseit s a társas lét szükségszerű fejlődési törvényeit akarta felderíteni. A korabeli francia pozitivista és angol evolucionista filozófia szellemében a társadalomban is csupán a természetnek egy darabját látta. Ez a felfogás a XIX. század második felében hatalmas arányokban kifejlődött szociológiában uralkodó volt s csupán a legújabb kulturfilozófia hívta fel a figyelmet a természet és a társadalom különbségére, arra, hogy a társadalmi élet nem a vak szükségszerűség uralma alatt álló, értékektől mentes természet, hanem a célgondolatokkal, eszményekkel és értékekkel telített kulturális valóság körébe tartozik.

A kor szociológiai áramlatának hatása alatt a jogfilozófia a *jog szociológiájává* alakul át: a termé-

szetjog helyére a *jog természettudománya* lép. Ez a jogszociológiaként felfogott jogbölcselet elfogadta a jogfejlődés gondolatát, amelyet a jogtörténeti iskola vetett fel és egyben pótolta azt, amit ez az iskola megtenni elmulasztott: elutasítva azt a felfogást, amely a jogfejlődést egyszerűen az ú. n. népszellemre vezette vissza, a jogfejlődés valóságos okainak felderítésére törekedett. E célból a jognak a többi társadalmi jelenséggel és a természeti viszonyokkal való kölcsönhatásait vizsgálta. A jogot is társadalmi jelenségként fogta fel s a jognak a társadalmi élet többi jelenségeivel való okozatos összefüggéseit keresve, valamint a társadalom természeti alapjaihoz fűződő kapcsolatait kutatva vált igazában a jog társadalomtudományává és természet-tudományává.

A jognak ez a társadalomtudományi szemlélete a XIX. század végén annyira megerősödött, hogy a századfordulón nem elégedett meg azzal, hogy csak a jogbölcseletet alakítsa át szociológiává, hanem a *szabadjogi iskola* képében egyenesen arra törekedett, hogy a tételes jogtudományt is szociológiává változtassa. Nem a jogfilozófia olvadt bele a tételes jogtudományba, — mint az az általános jogtani jogfilozófia esetében történt, — hanem a „szociológiai módszerrel” dolgozó tételes jogtudomány került volna a jogszociológiaként felfogott jogbölcselet területére.

A jogszociológiaként jelentkező jogbölcseletnek, — amelyet az általános jogtani iránynál jelentősebbnek s a XIX. század uralkodó jogfilozófiai áramlatának tekinthetünk, — megítélésénél a következő megfontolásból indulhatunk ki. A jog okozatos

összefüggéseinek vizsgálatánál szem előtt kell tartani, hogy sohasem „a” jog, hanem mindig konkrét tartalommal bíró jogintézmények hatnak a társadalmi élet többi jelenségeire, s hogy másrészt a társadalmi és természeti viszonyok hatása sem „a” jogra irányul, hanem ugyancsak konkrét tartalommal bíró jogintézmények létrehozásában nyilatkozik meg. Ezeknél a jogszociológiai vizsgálódásoknál tehát tulajdonképpen mindig konkrét tételesjogi tartalommal bíró jogintézmények hatásának s másrészt ugyancsak bizonyos konkrét jogintézmények létrejövetele okainak felkutatásáról van szó. Mint-hogy pedig ezek a konkrét jogintézmények a jog változó tartalmához tartoznak, nyilvánvaló, hogy a jogszociológiai kutatás sem tartalmaz a jog változó tartalmától független s ekként a jog egészére vonatkozó általánosérvényű tanításokat.

A jogszociológia esetében tehát hasonló a helyzet, mint az általános jogtan esetében. Mind a két irányzat egy-egy jogi szaktudományt szeretne jogfilozófiává avatni. Az általános jogtan a juriszprudenciát, a jogszociológiaként felfogott jogbölcselet pedig a jogszociológiát ültetné a jog filozófiai vizsgálatának helyére. Kétségtelen ugyanis, hogy a jogszociológia éppúgy csupán jogi szaktudomány, mint a juriszprudencia vagy jogtörténelem, mert hiszen — amint láttuk — konkrét tartalommal bíró jogintézményeket vizsgál.

Igaz ugyan, hogy amint az általános jogtan elvezet a legáltalánosabb jogi fogalomnak, vagyis magának a jog fogalmának a jogfilozófiai vizsgálatához, akként a jogszociológiának az egyes konkrét jogintézmények társadalmi összefüggéseit vizsgáló

kutatásaiból is leszűrhetők olyan egészen általános tételek, amelyek arról adnak felvilágosítást, hogy milyen összefüggésben lehet egyáltalában „a” jog — változó tartalmára való tekintet nélkül — a többi társadalmi jelenséggel vagy a társas lét természeti alapjaival. Ezek a tételek már valóban általános-érvényű jogfilozófiai tanítások. Ha legnagyobb részben szaktudományi vizsgálódást végzett is a jog-szociológiaként felfogott jogbölcselet, mégis elvezetett tehát egy olyan új jogfilozófiai problémához is, amely a régebbi jogbölcseleti irányokban nem jutott szóhoz: a *jog és a tapasztalati valóság viszonyának, a jog okozatos összefüggéseinek* problémájához.

E: a probléma természetesen már feltételezi azt, hogy a jog és a társadalmi élet tapasztalati valósága cözött egyáltalában okozatos összefüggések állhatnak fenn. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a jog maga is része az okozatos tapasztalati valóságának, az empirikus társadalmi életnek. Egészen természetesen tehát, hogy a jogszociológia a jog mivoltárak a problémájával is foglalkozik s hogy a jogot s társadalmi jelenségként fogja fel. A természet jog etikai jogfogalma és az általános jogtan jogász jogfogalma mellé ekként egy új jogfogalom, a *szociológiai jogfogalom* lép.

A szociológiai iskola éppen ebből az utóbbi jogfogalomtól vonja le azt a következtetést, hogy minden tudomány, amely a joggal foglalkozik, társadalomtudomány. A tételes jogtudománynak sem szabad tehát az absztrakt jogszabályok magyarázatára szorítkoznia, hanem a jogélet eleven valóságát, a jog reális céljait s a társadalom érdekét kell vizsgálnia. A tételes jogtudomány „szociológiai

módszerének” ezzel a követelésével megint egy új probléma: a *jogtudományok módszerének* kérdése merül fel a jogbölcselet történetében.

4. Ha az előbbi történeti áttekintés után felvetjük azt a kérdést, hogy milyen jogfilozófiai problémák foglalkoztatták a XIX. század szaktudományi jellegű jogbölcseletét, akkor e kérdésre a következőket válaszolhatjuk.

A XIX. században a jog filozófia éverredes nagy kérdése, a *helyes jog* problémája, egészen a háttérbe szorul. Az új irányok a természetjogi gondolat elutasításával a helyes jog kérdését is száműzhetni vélik a tudományos gondolkodásból, amelynek nem eszményekre és vágyálmokra, hanem a realitás fényeire kell irányulnia. Minthogy azonban a természetjogi és észjogi iskola a XIX. század első felében még tovább él és minthogy a század vége felé az újszolasztikus jogbölcselet nyer nagyobb lendületet, a helyes jog problémája sem marad képviselők nélkül. Sőt, — amint láttuk, — a nagy angol utilitarista filozófusnak és jogásznak, Bentham Jeremiásnak munkáiban már a XVIII század végén s a XIX. század első felében szöveg jut a helyes jog problémájának modern értéktári felfogása is. Igaz, hogy Bentham nem annyiraértéktani felfogásának megalapozásával, mint inkább annak gyakorlati alkalmazásával, konkrét kodifikációs javaslatok kidolgozásával foglalkozott, s így munkássága nagyobb részt a jogpolitika szaktudományának területére esik.

A másik régi jogbölcseleti probléma, *jog fogalmának* kérdése viszont már élénken foglalkoztatja a XIX. század szaktudományi jellegű jogbölcseletét

s egészen új világításba kerül általa. Az általános jogtan egy jogászi, a jogszociológia pedig egy szociológiai jogfogalmat állít a régi etikai jogfogalom helyére. Ha a természetjogi felfogás a jogot egyoldalúan az értékek felé fordított oldaláról látta, akkor most túlnyomórészt társadalmi és történeti realitást látnak benne.

Egészen új probléma gyanánt a *jog okozatos kölcsönhatásainak* kérdését állította a jogszociológiai irány az érdeklődés előterébe. Az az eddig elhanyagolt kérdés, hogy milyen szerepet játszik a jog a reális társadalmi életben, hogy milyen szálak fűzik a történeti és társas lét többi jelenségéhez és a természethez is, most buzgó kutatókra talál.

Végül a szabadjogi iskola még egy új problémát vet fel, t. i. a *jogtudományok módszerének* kérdését. E probléma alaposabb vizsgálata a XIX. század végén fellépő s a XX. század első negyedében uralkodó újkanti jogfilozófiának lesz ugyan a feladata, de azért mégis elmondhatjuk, hogy felismeréséhez már a szaktudományi jellegű XIX. századbeli jogbölcselet is eljutott. És elmondhatjuk azt is, hogy annak a két új jogbölcseleti kérdésnek — t. i. a jog okozatos kölcsönhatásai kérdésének és a jogtudományi módszertan kérdésének — a felvetésével, amelyeket a XIX. századbeli szaktudományi jellegű jogfilozófia fűzött a természetjogi felfogás két régi problémájához — t. i. a helyes jognak és a jog fogalmának problémájához — már minden igazán jogfilozófiai probléma megjelent a jogbölcselet történetében.

Azok a többi kérdések, amelyekkel ez a jog filozófia foglalkozott, nem tekinthetők igazán jogfilo-

zófiai problémáknak s vizsgálatuk nem annyira a jogfilozófiának, mint inkább a jogi szaktudományoknak használt. A jogtörténelemnek, a konkrét jogintézmények szociológiájának és az általános jogtani kérdésekkel foglalkozó összehasonlító tételes jogtudománynak a fellendülése jórészt a természetjogi felfogástól elforduló XIX. századbeli jogfilozófiai szemléletnek eredménye.

A jogfilozófiai kutatás a XIX. században többnyire összefolyt a szaktudományi jellegű vizsgálódással. Módszertani szempontból ez nagyon sajnálatos. A XIX. század végén éppen ezért fel kellett lépnie annak a törekvésnek, amely ennek a hibának a kiküszöbölésére s a jogfilozófiának a jogi szaktudományoktól való éles elhatárolására irányult. E törekvés kielégítését volt hivatva szolgálni a finom módszertani érzékkel rendelkező újkanti jogbölcselet. Az említett módszertani hibának azonban megvolt az az előnye is, hogy figyelmeztetett arra, hogy a jog filozófiai vizsgálata sem függetlenítheti magát teljesen a jogi szaktudományoktól. Semmiféle jogbölcselet sem táplálkozhatik pusztán a minden jogi szaktudományi tapasztalattól mentes spekulációból, aminthogy magának az általános filozófiának is a tapasztalat termékeny talaján kell a lábát megvetnie, bármilyen magasra emelkedjék is egyébként a tapasztalat fölé akkor, amikor a szaktudományok adatainak felhasználásával a maga világfelfogását kialakítja s egységes világlképét megfesti.

3. §. A XX. század első felének jogfilozófiája.

1. A XIX. századbeli jogfilozófiának nagy érdeme, hogy a tapasztalat termékeny talajára helyez-

kedett, hogy szoros kapcsolatot tartott fenn a jogi szakudományi kutatással, hogy a valóságos pozitív emberi jogot tette vizsgálódásának tárgyává. A realitások és a tételes jog felé fordulását azonban, úgy látszik, drágán kellett megfizetnie, mert hiszen közben jórészt elvesztette a filozófiával való kapcsolata s szaktudományi jellegűvé váltott.

Igaz, hogy ennek a szaktudományi jellegű jog-filozófiának is volt általános filozófiai alapja: arra az empirista filozófiára támaszkodott, amelynek XIX. századbeli fő irányai a filozófiai materializmus, *Comte Ágost* „pozitív filozófiája” és *Spencer Herbert* „evolucionista bölcseleté”. Azokban az országokban, ahol ezek a filozófiai irányok mély gyökereket eresztettek, vagyis a francia és az angol-szász kultúrkörben, a jogbölcséletet napjainkban is vagy jogszociológiaként, vagy pedig általános jog-tanként fogják fel.

Abban 3 kultúrkörben azonban, amelynek igényeit az empirista filozófia nem elégítette ki, — így különösen Németországban — a századfordulón hatalmas szellemi áramlat indult meg, amely a filozófiai jellegét már-már elveszítő jogbölcséletet újból igazi filozófiai tartalommal akarta feltölteni. Ez az áramlat a német idealizmus nagy rendszereihez keresett kapcsolatot s a XIX. századi német jog filozófia két főirányának: az *újkantianizmusnak* és az *új-hegelianizmusnak* forrása lett.

Kant és Hegel gondolatai valóban bőven áramlanak ezeken az új irányokon át a jogfilozófiába. Az érintkezés jogfilozófia és általános filozófia közt túlságosan szoros: a filozófiát nem csupán a jogbölcséleti kérdések megoldásának segédeszközéül

használják fel, hanem a jogfilozófia területe jórészt általános filozófiai viták csataterévé válik. Az újkanti irány főként ismeretelméleti kérdésekkel bajlódott, az újhegeli viszont metafizikai spekulációkba bonyolódott. Ha a XIX. században jogfilozófia és jogi szakudomány közt mosódik el a határvonal, akkor most a jog filozófia és az általános filozófia válaszfala omlik le.

Mind az újkanti, mind az újhegeli jogfilozófiának érdeme, hogy szoros kapcsolatot létesített az általános filozófiával; hibája pedig, hogy az általános filozófiával való érintkezésben mértéket tartani nem tudott. A tudományt nem gazdagítjuk azzal, ha határait elmoassuk. A jogfilozófiának sem válik előnyére, ha általános ismeretelméleti, módszertani és metafizikai vitatkozások színtere lesz.

2. Az újkanti és az újhegeli irány közül kétségkívül az *újkanti* gyakorolt nagyobb hatást a jogfilozófiai gondolkodásra: a XX. század első két évtizedében ez a német jogfilozófia uralkodó iránya. Megalapítója *Stammler Rudolf* (1856—1938) élelműjű, de a laikusok számára rendkívül nehezen érthető hatalmas műv eivel. Nyomába kritikailag iskolázott erős gondolkodók léptek, akik közül különösen *Kelsen Hars* (szül. 1881) és a magyar *Somló Bódog* (1873—1920) nevét kell kiemelnünk.

A kanti filozófia hatása az újkanti jogfilozófiára különösen a következőkben jelentkezik; *a)* A kanti filozófia ismeretelméleti és módszertani jellegének megfelelően az újkanti jogbölcseletben is *módszertani* kérdések vannak az előtérben *b)* Amint a kanti transzcendentális filozófia éles különbséget tesz a minden tapasztalattól mentes ú. n. *apriori* fogalmak

és a tapasztalat anyagán nyugvó ú. n. *aposteriori* fogalmak közt, akként igyekeznek az újkanti jogfilozófia is minden jogi tapasztalattól és a jogszabályok változó tartalmától is független „*tiszta*” jogi fogalmakat állítani a változó tételesjogi fogalmakkal szembe, az előbbieket a jogfilozófia, az utóbbiakat pedig a juriszprudencia kutatási területére utalva.

c) Amint a kanti filozófia élesen elválasztja egymástól a *valóságot* és az *értéket*, a „mi van?” kérdését a „mi legyen?” kérdésétől, akként az újkanti jogbölcseletben is alapvető fontosságúvá válik ez a megkülönböztetés.

a) Az újkanti jogfilozófia legnagyobb érdemeinek egyike az, hogy a *módszer* kérdését felvetette és kritikailag megvizsgálta. Kritikai szelleme nyilatkozik meg abban, hogy mindenekelőtt saját problémáival akart tisztába jönni, a jogfilozófia mivoltát és feladatait akarta tudatosá tenni. Már Stammler műveiben ez a kérdés van az előtérben. Stammler ezenkívül a tételes jogtudomány, sőt a jogtörténelem módszertanának is figyelmet szentel akkor, midőn megírja „*Theorie der Rechtswissenschaft*” (1911) c. hatalmas munkáját. Somló Bódog jelentősége a jogbölcselet történetében pedig éppen azon a módszertani belátásán nyugszik, hogy éles különbséget tett a jog fogalmából folyó „jogi alaptani fogalmak” és a jog változó tartalmát kifejező „általános jogtani fogalmak”, vagyis a jogfilozófia és a tételes jogtudomány között. Az újkori jog filozófiának ismeretelméleti és módszertani jellege azonban legszembeszökőbb módon Kelsen Hans „*Tiszta jogtanában*” jelentkezik. Kelsen szerint a jogbölcselet semmi egyéb, mint jogi ismeretelmélet, vagyis a jog-

tudomány módszertana. A módszertani kérdésen kívül nem is hajlandó más jogbölcseleti problémát elismerni. A helyes jog évezredes kérdése szerinte nem jog filozófiai kérdés, hanem politikai vagy természetjogi. A jog okozatos társadalmi összefüggései pedig csupán a szociológiát érdekelhetik. Kelsen a jog fogalmának kérdésével is csupán annyiban foglalkozik, amennyiben erre a jogtudomány módszerének meghatározásánál szüksége van. Az érték és valóság kanti dualizmusát éles ellentété fokozva a jogot az értékszférában helyezi el, pusztán normának tartja, s ebből vezeti le a tiszta normatív jogtudományi módszer követelményét. A „módszertisztaság” elvét hangoztatva ekként jut el a szabadjogi iskola „szociológiai jogtudományával” szemben a „normatív jogtudomány”, a „tiszta jogtan” gondolatához. E szerint a jognak semmi köze sincsen a valósághoz s a jogtudomány is elfordítja szemét a valóságos élettől s pusztán a jogszabályok előírását, a jog normáinak gondolati tartalmát vizsgálja.

b) Kelsennel ellentétben *Stammler* mind a jogfogalom meghatározását, mind a helyes jog kérdését igazi jogfilozófiai problémának tekintette. Igaz, hogy mind a jog fogalmát, mind a helyes jog eszméjét minden tapasztalattól mentes „tiszta” fogalom vagy eszme gyanánt fogta fel s igyekezett nekik *módszertani* jelentést tulajdonítani. A jog fogalma szerinte olyan rendező gondolat, olyan rendezési módszer, amelynek segítségével a változó jogtartalmakat jogként összefoglalhatjuk. A helyes jog eszméje pedig csupán egy formai zsinórmérték, megítélési módszer, a történetileg változó jogszabályok helyességének megítéléséhez. Mindez összefügg

azzal a kanti felfogással, hogy a transzcendentális filozófia nem foglalkozhatik a tapasztalat tényével, hanem csupán „tisza” fogalmakkal, apriori formákkal. Ezért Stammler szerint a jogbölcselet is főr *malis* jellegű: általánosérvényű, a változó tapasztalattól mentes, „tisza” fogalmakkal, „gondolkodási formákkal”, a jogi gondolkodás formális módszereivel foglalkozik.

Ami mindenekelőtt a *jog fogalmát* illeti, *Stammler* azt tanítja, hogy a jog éppen olyan gondolkodási forma, mint kanti felfogás szerint például a tér és az idő szemléleti formái. Csakhogy nem a megismerésnek, hanem a tudat egy másik alapisányának, az akarásnak a formája: „a megsérthetetlenül s önhatalmúan összekapcsoló akarat” („das unverletzbar selbstherrlich verbindende Wollen”). Még pedig minden tapasztalattól mentes „tisza” akarat, mert a jog fogalmában még semmi sincsen a jogszabályok változó tartalmából. *Stammler*nek érdeme, hogy a jog lényegét időtlen „értelemben” kereste. Ezzel jelentősen közeledik az újhegelianizmushoz. Érdeme az is, hogy akkor, amikor a kanti apriori mintájára a jog fogalmát olyan „tisza fogalom” gyanánt fogta fel, amely a jogi tapasztalat előfeltétele, egyúttal annak az értékes gondolatnak is kifejezést adott, hogy nem a tételes jogon felül, hanem magában a változó tételes jogban kell keresnünk azt, ami benne minden változása mellett is változatlan, vagyis a jog változatlan formáját, lényegét. *Stammler* azt a változatlanságot és örökkévalóságot, amelyet a klasszikus természetjog a maga tartalmilag meghatározott abszolút jogrendszere számára igényelt, csupán azok számára a „tisza” jogi fogai-

mák számára igényli, amelyek „meghatározó formákként” magában a tapasztalati jogban vannak benne; ekként az abszolútumot magában az emberi jogban találja meg. Súlyos tévedése azonban Stammlernek, hogy a jogot, amely kétségkívül nem gondolkodási forma, ilyenként fogta fel.

Annak a termékeny gondolatnak a megvalósításához, hogy magában a történetileg adott, változó, tételes jogban keressük a változatlan és maradandó elemeket, nem feltétlenül szükséges, hogy a változatlan „formát” a tapasztalat apriorijának, tiszta „gondolkodási formának” tekintsük. Ezt a változatlan formát felfoghatjuk úgy is, mint valamely jelenség változó tartalmával szemben annak maradandó elemét. Így fogta fel a jog fogalmát az újkanti jogfilozófia magyar képviselője, *Somló Bódog*, ő is a jog változatlan formáját keresi a kanti apriori mintájára, anélkül azonban, hogy a jogot gondolkodási kategóriának tekintené. Tudatában van annak, hogy a jog fogalmának meghatározásánál nem a tapasztalat apriorijáról, hanem csupán a változó jogi tartalmak apriorijáról van szó. Ezért szerinte a jog fogalma nem is jelent a tapasztalat tényeitől mentes „tisza” fogalmat, hanem csupán empirikus általános fogalmat: a változó jogi jelenségek változatlan és maradandó elemeit. Az a szociológiai iskola, amelyhez Somló tudományos működése kezdetén tartozott, érezte hatását abban, hogy későbbi újkanti felfogása mellett sem volt hajlandó a jog történeti és társadalmi realitását szem elöl téveszteni és a jogban tiszta gondolkodási formát látni. Somló a jog fogalmához hozzátartozónak veszi a társadalmi hatalom reális tényét is. De ha ekként figye-

lembe vette is a jog valóság-oldalát, mégsem tekintette jogbölcseleti feladatnak a jog és az okozatos valóság többi részei közt fennálló kapcsolatnak vizsgálatát. Ezt bizonyos mértékben következtetlenségnek kell tekintenünk.

Egyébként *Stammenól* is el kell ismernünk, hogy felismerte a jog tényleges érvényesülésének, vagyis a jog valóság-oldalának fontosságát. E kérdés vizsgálatát azonban a jogi pszichológia körébe utalta, mert módszertani felfogása szerint a jogfilozófia csak „tisztá” gondolkodási formákkal s nem tapasztalati tényekkel foglalkozik. Jól látta Stammeler a jog fontos szerepét a társadalmi életben s a gazdasággal való szoros összefüggését is, de hogy ez a kérdés a társadalomfilozófia problémája maradhasson, a jog és gazdaság összefüggését nem okozatos, hanem logikai kapcsolat gyanánt fogta fel: a jog szerinte a társas lét formája, a gazdaság pedig a társas létnek a jogi formától logikailag meghatározott anyaga.

A jog történeti és társadalmi realitásával szemben a legkevesebb megértéssel *Kelsen* viseltetett. Szerinte a jog teljesen az érték-szférába tartozik: pusztá norma, tisztára gondolati előírás, amelynek a valóság világához semmi köze sincsen. E felfogás mellett a jog pozitívítását megmagyarázni nem lehet s ezért végül Kelsen maga is elismerte a jog tényleges érvényesülésének fontosságát, és azt, hogy összefüggés van a jog normatív érvénye és faktikus érvényesülése között. Saját alapfelfogásával ellentétben kapcsolatot vett tehát fel a valóság (*Sein*) és az érték (*Soltén*) — kapcsolat nélkülinek feltételezett — rendszere között. Annak beismerése, hogy

ezt a kapcsolatot megmagyarázhatatlannak tartja, egyúttal beismerése annak is, hogy helytelen az a kiinduló pont, amely a jog mivoltának meghatározásánál a jog valóság-oldalát figyelmen kívül hagyja.

c) Amíg Stammler a jog fogalmának meghatározásánál az apriori és aposteriori fogalmak kanti megkülönböztetéséből indult ki, addig Kelsen az érték és a valóság kanti dualizmusát tette a jog mivoltáról vallott felfogásának alapjává. A kiindulási pontoknak ebből a különbségből folyik, hogy míg Stammler csak a minden konkrét jogi tartalomtól mentes „tisztá” jogi fogalmakat utalja a változatlan és időtlen érvényesség körébe, addig Kelsen — minthogy a jogi normákat tartalmilag meghatározott időtlen gondolati előírásokként fogja fel — a történetileg adott konkrét jogi tartalmakat is kiveszi a tapasztalati történés folyamából és az időtlen és változatlan érvényesség világába emeli. A jognak ez a normatív felfogása — amelynek a jogi tartalmak változását minden erőlködése ellenére sem sikerült kielégítően megmagyaráznia — lehetővé teszi azután azt is, hogy magát a tételes jogtudományt is időtlen jogi gondolatokkal foglalkozó filozófiai tudománynak tekintsük, aminek folytán a jog filozófia és a tételes jogtudomány határa ismét elmosódik. Ez az elmosódás mutatkozik abban a szoros és tisztázatlan viszonyban is, amelyben Kelsen „tisztá jogtana” az általános államtannal áll.

Stammler a valóság és érték kanti dualizmusát tulajdonképpen csak a *helyes jog* problémájának megoldásánál veszi komolyan figyelembe. Igaz hogy a jogot akaratként fogja fel s ezzel a célok,

a teleologia, vagyis az értékek világába utalja. De minthogy a jog társadalmi kapcsolatairól és tényleges érvényesüléséről sem feledkezik meg, ezzel lehetővé válik számára az is, hogy a jog valóság-oldalát is figyelembe vegye és hogy a valóság és az érték szempontját alkalmazza magára a jogra is. A jogot Stammler szerint két különböző szempontból vizsgálhatjuk: vagy az okozatos keletkezés *genetikus* szempontjából, vagy a *helyesség* értékelő szempontjából. E két szempont nincsen ellentétben egymással s így a jogfejlődés gondolatának elismerése nem lehet akadálya annak, hogy a helyes jog kérdését is felvessük. A helyes jogon természetesen nem szabad egy tartalmilag meghatározott örökérvényű természetjogot érteni, hanem csupán azt a történetileg adott, változó tételes jogot, amely megfelel a helyesség mértékének. Stammler legnagyobb érdeme éppen az, hogy a helyes jog problémáját, amelyet a természetjogi iskola hosszú időre rossz hírbe hozott, a fejlődéses felfogással összeegyeztette és újból a jogfilozófiai érdeklődés központjába helyezte. Igaz, hogy száz évvel előtte az angol Bentham is eljutott már egy hasonló felfogásra, még pedig anélkül, hogy a valóságnak és az értéknek kanti megkülönböztetésére támaszkodott volna, de mégis kétségtelen, hogy e felfogás mélyebb filozófiai megalapozása Stammler érdeme, s hogy az ő működése nyomán terjedt el az a tanítás, hogy a helyes jog nem természetjog, hanem maga is pozitív jog, „egy bizonyos fajtájú tételes jog”: az, amelyik a helyesség magasabb értékmérőjének megfelel. Stammler ezt az értékmérőt a „szociális ideál” vagy az igazságosság formai zsinórmértékében találta

meg, amit megkülönböztetett az erkölcstől. Ő ugyanis az erkölcs hatáskörét az ember belső lelki világára korlátozta és a külső társadalmi együttműködést a jog kizárólagos hatáskörébe utalta. Ezáltal elvágta annak lehetőségét, hogy a jog helyességét erkölcsi értelemben foghassa fel. A szociális ideál vagy az igazságosság szerinte csupán a jogi tartalmak teljes összhangjának rendszerét jelenti.

Egy másik nehézséget az okozott neki, hogy a „szociális ideállal” csupán a jogi tartalmak helyességét ítélte meg, nem pedig egyúttal a jogi forma helyességét is. Ily módon az anarchizmus kérdését, — hogy t. i. a jog létezése már önmagában, tartalmára tekintet nélkül, igazolt-e vagy sem, — külön vizsgálat során volt kénytelen eldönteni.

Megoldásai hiányosságainak ellenére is maradandó érdeme Stammlernek, hogy módszeresen megmutatta a lehetőségét egy olyan elméletnek, amely a helyes jog problémáját anélkül vizsgálja, hogy a természetjog hibájába visszaesnék. Amíg Kelsen körül egy egész iskola sorakozott fel, addig Stammlernek alig akadt közvetlen követője. De szellemének hatása meglátszik az egész újkanti jogfilozófián, amelynek kétségkívül ő a legnagyobb képviselője.

3. Ha ezekután felvetjük a kérdést, hogy mit köszönhet napjaink jogfilozófiája az újkanti jogbölcseletnek, akkor erre azt válaszolhatjuk, hogy mindenekelőtt azzal gyakorolt ez az irány maradandó hatást tudományunkra, hogy megtöltötte egészséges kritikai szellemmel és módszeres gondolkodással.

Különösen a jogtudományi módszertan az

amely az újkantianizmusnak sokat köszönhet. Bár az újkantianizmus sem dolgozta ki az összes jogtudományok módszertanát, a tételes jogtudományok módszerének kérdését nagy lépésekkel vitte előre. Ezenkívül a jogbölcseleti problematika tisztázásához is sokban hozzájárult. Nagy érzéke volt a problémák helyes felállításához, bár a problémák megoldásánál nem igen volt szerencsés.

Nagy érdeme az is, hogy a helyes jog problémáját, amely a XIX. század szaktudományi jellegű jogbölcseletében egészen háttérbe szorult, újból előtérbe helyezte s hogy a helyes jognak természetjogi felfogását a helyes jognak egy olyan modern érték-tani felfogásával cserélte fel, amely a jogfejlődés alapelveivel is összefér.

De ha ekként összeegyeztette is a helyesség kérdését a fejlődés gondolatával, az okozatos fejlődésnek a vizsgálatát, a jog okainak és hatásainak, társadalmi összefüggéseinek kutatását nem tekintette jogfilozófiai problémának. A jog valóság-oldalának vizsgálata, amelyet a XIX. század jogfilozófiája hozott be új probléma gyanánt a jogbölcselet területére, az újkantianizmus uralma alatt újból kiszorul onnét.

A jog fogalmának problémája viszont — amint láttuk — az újkanti jogfilozófiát is élenken foglalkoztatja. A XIX. század szociológiai jogfogalma helyére azonban nála — ha nem is a régi természetjog etikai jogfogalma, — de többnyire mégis egy olyan jogfogalom lép, amely a jog valóság-oldalát nem veszi figyelembe. Stammler apriori gondolkodási formának, Kelsen pedig pusztán normának tekinti a jogot. A kanti forma és tartalom megkülönbözte-

tése, valamint a valóság és érték kanti dualizmusának figyelembevétele elmélyítette ugyan a jog filozófiai szemléletét, de másrészt éppen ezek a megkülönböztetések sokszor az élettől idegen elméleti zsákutcákba vezettek.

4. Az újkanti jogbölcselet szerint a filozófiai ismeret csupán a tapasztalat változó lényeitől független, általánosérvényű igazság lehet. Ezért jogfilozófia gyanánt is csupán egy formális jellegű — a jognak hely és időtől független, változatlan formájával foglalkozó — jogbölcseletet volt hajlandó elismerni. A változó jogi tartalom vizsgálatát a jogi szaktudományokra bízta.

Az újkanti jogfilozófiának ez a „formális“ jellege — ami azonban csupán egyszerű következménye annak, hogy általánosérvényű igazságokra törekedett — volt éppen az, ami az eleven élet konkrét tartalmát magába szívó, tartalommal teli jogfilozófia utáni vágyat életre hívta. E vágnak kívánt megfelelni az *újhegeli* jogbölcselet.

Valóban úgy látszik, mintha Hegel filozófiája alkalmasabb alap volna a jog filozófia számára, mint a kanti ismeretelmélet. Kant ismeretkritikája ugyanis tulajdonképpen a matematika és a természettudomány ismeretelmélete. Hegel ellenben éppen a történeti és társas létsí próbálja megmagyarázni az „objektív szellemről“ szóló tanításával. A jog pedig kétségkívül a történeti és társadalmi jelenségek közé tartozik. A hegeli filozófia hátránya azonban, hogy sok olyan metafizikai spekulációval van megterhelve, amely ma már teljesen elavult. Ettől kell tehát megszabadítani, hogy a jogfilozófia megalapozására alkalmas legyen.

A jelen század első évtizedében jelentkező újhegeli jogfilozófia első képviselői — *Kohler József* (1849—1919) és követői — valóban erre törekedtek. Kohler elveti a hegeli dialektikát, a világtörténeti fejlődésnek tisztára logikai folyamat gyanánt való felfogását és tulajdonképpen csupán a *történeti fejlődés* és a *kultúra* gondolatának alapulvétele miatt nevezi magát újhegeliánusnak. A saját felfogását akként jellemzi, mint elfordulást „a történet iránt érzéketlen, természetjogász Kanttól a történeti érzékű Hegel felé.” Ezzel nagyon találóan mutat rá Hegel jelentőségére, amely abban áll, hogy a történelem, a társadalom és a kultúra mivoltának kutatását filozófiai problémává tette. Abból, hogy Kohler elutasítja az értéknek a valóságtól való azt a szétválasztását, amelyet a kanti filozófiában találunk, következett volna, hogy a kultúrát mint értékes valóságot, mint valóság és érték összekapcsolódását fogja fel s ezen az alapon próbálja megmagyarázni a jogot, mint kulturális jelenséget. Mindéből azonban jog filozófiájában alig találunk valamit. ő egyszerűen azáltal véli a jogfilozófiát az élethez közelebb hozhatni, hogy az egyes elterjedtebb jogintézmények ismertetését is a jogbölcselet körébe vonja: jogfilozófiája végeredményben nem más, mint jogpolitikai elmélgedésekkel feldíszített általános jogtan, a XIX. század általános jogtanának s a klasszikus természetjognak sajátos szintézise.

Az újhegeli jogfilozófia újabb iránya, amely a század húszas és harmincas éveiben nyomul előtérbe és amelynek főképviseelője *Binder Július* (1870—1939), Kohlerrel szemben viszont éppen arra törekszik, hogy minél hívebben kövesse az

eredeti Hegelt. Sajnos, éppen Hegel spekulatív metafizikája, „abszolút idealizmusa”, a „fogalom önkifej léséről” szóló tana, dialektikája, s az a felfogása, hogy „minden, ami van észszerű”, az az alap, amelyre Binder a jogfilozófiát fel akarja építeni. Szerinte a jogfilozófia egyedüli problémája a jog fogalmának kifejtése. A jog fogalma azonban számára nem az, ami a közönséges józan ész számára, hanem metafizikai szubsztancia: az észnek, a szabadságnak és az erkölcsiségnek a valósága. A jogfogalom kifejtése pedig annyit jelent, hogy a valóságos történetileg adott jogot kell az ész és az erkölcsiség megnyilatkozásaként felfognunk és megértenünk. E felfogás szerint a jogfilozófia tulajdonképpen a tapasztalati jogtartalom apológiája, vagyis keveréke a tételes jogtudománynak és a jogpolitikának. Binder is akként tölti meg tehát jogfilozófiáját élettellel és tartalommal, hogy a történetileg kifejlődött egyes fonosabb jogintézmények jogpolitikai méltatását adja. Az általános jogtannak és klasszikus természetjognak ezt a vegyületét azonkívül még a hegeli metafizika egyes poétikus hatású képeivel is feldíszíti.

5. Ha ezekután felvetjük azt a kérdést, hogy mit köszönhet napjaink jogfilozófiája ennek az újhegeli jogbölcseletnek, akkor erre azt kell felelnünk, hogy az elavult hegeli metafizikának bevitelle a jogbölcselet területére nem sokat használt ennek a tudománynak. Az újhegeli jogfilozófia azonban mégis nagy érdemeket szerzett magának azért, hogy az eleven történeti és társadalmi realitások iránti érzéket, a kultúra értékei iránti fogékonyságot és a szellemi világ jelentéstartalmainak figyelembevételét hozta

bele a jog szemléletébe. Amikor Binder a XIX. század naturalizmusával szemben azt kifogásolta, hogy az „ahelyett, hogy a szabadság törvényeinek jelentéstartalmát fedte volna fel, a jogszabályok keletkezésének természet törvényeit próbálta felderíteni“, helyesen mutatott rá arra, hogy a jog nem a természeti valósághoz, hanem a kultúra valóságához tartozik. S az újkanti felfogással szemben is helyénvaló volt kiemelni azt, hogy a jog nem ismeretelméleti kategória vagy gondolkodási forma, hanem történeti és társadalmi realitás és mint ilyen része a kultúra és a szellem birodalmának.

6. Sajátságos, hogy a jogfilozófia az újkanti filozófiának terméketlenebb és túlzóbb módszertani vagy marburgi iránya volt nagyobb hatással, s hogy az újhegeli jogbölcselet jelentősebb ága éppen Hegel elavult metafizikai spekulációihoz ragaszkodott. Ez a sajátságos tény magyarázza meg azt, hogy — bár voltak a jogfilozófiában is olyanok, kik szinte öntudatlanul mindkét irány hatása alatt álltak (*Max Ernst Mayer, Gustav Radbruch*) — mégis a *jogfilozófia* területén kantianizmus és a hegelianizmus engesztelhetetlen ellentétként állott szemben, míg ugyanakkor az *általános filozófiában* Kant és Hegel gondolatainak egy igen jelentős, modern szintézise jött létre.

Az újkanti filozófiának másik, értéktani vagy délnyugati német iránya ugyanis a történetet, társadalmat és kultúrát értékes valósággént fogta fel, ami körülbelül ugyanazt jelenti, mint a hegeli értelemben vett „objektív szellem“. Ebben az értékes valóságban a Kanttól élesen megkülönböztetett valóság és érték bizonyos fokig összeolvad, bár az

újkantianizmusnak ez az iránya — így különösen *Rickert* filozófiája — ebben az értékes valóságban, a kanti dualisztikus felfogásnak megfelelően, egy testi-lelki valóságból álló részt és egy értékekből, jelentésekből és szellemi tartalmakból álló részt különböztet meg. Amint ekként ez az újkanti filozófia kanti és hegeli gondolatok találkozását mutatja, akként békítik össze e két nagy filozófus nézeteit a hegeli filozófiából kiinduló egyes bölcselek is. Különösen *Nicolai Hartmann* igyekezett Hegelnek ma már tarthatatlan metafizikai spekulációit elejtve, az ő „objektív szellemét” a társadalmi, történeti és kulturális lét valóságaként felfogni s ebben a valóság és érték kanti dualizmusának megfelelően egy pszicho-fizikai valóságból álló és egy szellemi réteget különböztetni meg.

Ez az új világkép, amely kanti és hegeli gondolatok összeegyeztetéséből alakult ki, ma még inkább csak általános filozófiai és kulturfilozófiai munkákban talál elfogadásra. Nézetünk szerint napjaink jogfilozófiájának volna feladata az, hogy ezt a világképet, — amelynek központjában éppen az a történeti, társadalmi és kulturális élet áll, amelynek a jog is egyik része — a jog filozófiai szemléleténél hasznosítsa. Ekként az általános filozófiai fejlődés példájára a jogfilozófiában is létrejöhetne a modern újkanti és újhegeli iránynak termékeny szintézise

4. §. *A magyar jogfilozófia.*

1. A magyar jogfilozófia forrásainak felkutatásánál a nagy magyar jogásznak, *Werböczy István*-nak (1460—1541) Hármaskönyvéig (1517) kel! visszamennünk. A *Tripartitum Opus* Prologusá-

bán figyelemreméltó tanításokat találhatunk az igazságosság, a jog és a jogtudomány viszonyáról; eszerint az igazságosságot illeti meg az elsőség: *iustitia inter virtutes summum bonum*; a jognak nincs más célja, mint megvalósítani az igazságosságot: a jogtudománynak pedig a jogot és az igazságosságot kell szolgálnia (Prológus, tit. 5.). Megtalálhatjuk Werbőczynél a Szent Korona tanát is, ezt az organikus jog- és államelméletet, amely szerint a nemzet a forrása az összes magán- és közjogoknak, az uralkodói jogokat is beleértve (Pars I., tit. 3. §, 6.). Nagy jelentősége van annak is, hogy Werbőczy a törvény erejét a szokásjogra vezetői vissza (Pars. II., tit. 6., §. 9.; tit. 73., §. 2.: „... per consuetudinem approbatam introducta lex”).

Werbőczy Hármaskönyve 1848-ig pozitív jogként érvényesült s óriási hatást gyakorolt a magyar jogi felfogásra. Ennek tulajdonítható nemcsak az, hogy a római jog recepcióját Magyarországon el lehetett kerülni, hanem az is, hogy természetjogi spekulációk sem nyertek soha jelentősebb befolyást a magyar jogtudományra. A magyar jogi gondolkodás évszázadokon keresztül inkább igazodott Werbőczyhez, mint absztrakt filozófiai spekulációk után.

A magyar *természetjogi* irodalom csupán a XVIII. század elején indul meg. Szabad fejlődését azonban erősen gátolta az, hogy Mária Terézia reformjai (1777) *Martini* bécsi professzor természetjogi tankönyvét jelölték ki a főiskolai előadások vezérfonalául. Ez a rendelkezés 1848-ig fennállott s ennek tulajdonítható, hogy egészen az 1830-as évek végéig a magyar természetjogi munkák Mar-

tini szellemében, — s minthogy Martini *Christian Wolff* követője volt — tulajdonképpen a Wolff-féle természetjogi felfogás szellemében íródtak. Csak egyes protestáns jogakadémiákon találunk már a XIX. század elején olyan természet jogászokat, akik a kanti észjog hatása alatt állottak. Az 1830-as években jelennek meg *Virozsil Antalnak*, az első jelentősebb magyar jogfilozófusnak, Madách Imre tanárának, az európai tudomány színvonalán álló s a kanti filozófiára támaszkodó természetjogi munkái. Virozsil utóda, *Pauler Tivadar* ugyancsak a kanti filozófia és a természetjogi iskola híve.

Pauler az utolsó nagy észjogász magyar földön. Utána pozitivista és szociológiai felfogások kerítik hatalmukba a magyar jogfilozófiát. *Pulszky Ágost* volt az a magyar tudós, aki a francia pozitív filozófiának és az angol evolucionista bölcséletnek, valamint a szociológiai iránynak a magyar jogfilozófiában utat csinált. Pulszky azonban távol tartotta magát a természettudományos értelemben felfogott szociológia naturalista túlzásaitól s a társadalmi ideálok szerepét kiemelő felfogásával tulajdonképpen már egy szellemtudományi szociológiát képviselt. Az egyoldalú naturalista és egyben utilitarista és racionalista szociológia képviselője volt viszont *Pikler Gyula*, aki a jogfilozófiát a jog természet-tudományaként fogta fel. Követői, akik a Huszadik Század című folyóirat (1900—1919) körül csoportosultak, nagyobbára Spencer Herbert filozófiai felfogását vallották. De nem egy közülök a történelmi materializmusnak, vagy mint *Szabó Ervin*, a modern szindikalizmusnak a hatása alatt is állott. Ezen

az úton a munkásmozgalommal, *Jászi Oszkár* útján pedig a politikai radikalizmussal is érintkezésbe jutottak.

A szociológusoknak ehhez a köréhez tartozott tudományos fejlődésének első időszakában az eddig legjelentősebb s a külföldön is leginkább ismert magyar jogfilozófus, *Somló Bódog* is. Tudományos fejlődésének későbbi, kiérett időszakában szakít a spenceri filozófiával s a kanti filozófia alapjára helyezkedik. Ezzel megváltozik az a felfogása is, amely szerint a jogfilozófia nem, egyéb, mint a jog szociológiája. Mint újkantiánus a jog fogalmának meghatározását s a helyes jog kérdését tekinti a jogfilozófia megoldandó feladatainak. A jog mivoltát próbálja tisztázni „*Juristische Grundlehre* (Leipzig, 1917) c. hatalmas munkájában; a helyes jog kérdésének megoldásában tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála megakadályozta. A „*Juristische Grundlehre*”-ben kifejtett újkanti felfogásáról fentebb már szóltunk. Láttuk, hogy távol tudta magát tartani az újkantiánizmus túlzásaitól, s hogy összeegyeztetni igyekezett régebbi szociológiai felfogását a kanti filozófiával.

Ha a magyar jogfilozófián végigtekintünk, akkor egyáltalában azt kell mondanunk, hogy erre is találó a nagy magyar jogtörténésznek, *Wenzel Gusztávnak*, az a mondása, hogy a magyar szellemi életben sohasem jelentkeztek a tudományos ellentétek olyan egyoldalúsággal és élesen, mint a német irodalomban. A természetjogi és észjogi felfogás Magyarországon sohasem jutott kizárólagos uralomra; kellően mérsékelte Werbőczynek a történetet és a szokásjogot méltányló organikus felfogása. A

XIX. század szociológiai jellegű jogfilozófiája alig 30 évig uralkodott a magyar jogbölcseletben, legnagyobb képviselője, *Pulszky Ágost*, sem volt az egyoldalú naturalista szociológia híve, hanem egy idealisztikus felfogás képviselője. Végül a XX. század újkantianizmusa is a szociológiai felfogástól mérsékelve jelentkezik Somló Bódog jogfilozófiájában.

2. Egyébként a magyar jogbölcseleti gondolkodás hullámai is ugyanazokat a jogfilozófiai problémákat vetették fel, amelyek az európai jogfilozófia folyamában felmerültek. A magyar természetjogi és észjogi gondolkodás is a *helyes jog* problémája körül kering. A szociológiai irány a *jog okozatos* összefüggéseinek, a jog keletkezésének és fejlődésének kérdését veti fel. Somló végül a *jog fogalmának* kérdését s egyben a *módszertan* kérdését helyezi a vizsgálódások előterébe.

Hogy azonban a jogbölcseletnek valóban e négy kérdés megoldásával kell foglalkoznia, az végérvényesen csak a filozófia segítségével, egy határozott filozófiai felfogás s a filozófia mivoltáról vallott határozott nézet alapjáról, dönthető el. Ezt próbáljuk meg a következő fejezetben.

II. FEJEZET.

A jogfilozófia problémái a filozófia és a jogtudomány tükrében.

1. §. Filozófia, szaktudomány és szakfilozófia.

1. A XIX. század szaktudományi jellegű jogfilozófiájával szemben joggal vethetjük fel azt a kérdést, hogy különbözik-e elvileg a jogi szaktudományoktól s hogy megérdemli-e a filozófia nevet? A XX. század újkanti és újhegeli jogfilozófiája pedig annyira beleolvad az általános filozófiába, hogy alig lehet elhatárolni ettől. A jogfilozófia mivoltának kérdése két szempontból is megkívánja tehát a *filozófia mivoltának* tisztázását. Egyrészt azért, hogy a jogbölcselet filozófiai jellege bizonyítható legyen, másrészt pedig azért, hogy az általános filozófiától való különbsége is kitűnjék. E két szempont látszólag ellentétben van egymással, antinómiát rejt magában: a jogfilozófiát egyrészt filozófiának kell tekintenünk s másrészt mégis meg kell különböztetnünk a filozófiától.

A filozófia mivoltának kérdése — amint ezt már a bevezetésben említettük — olyan probléma, amelyet magának az általános filozófiának kell megoldania. S ez a kérdés az első kérdés, amelynél a jogfilozófia az általános filozófiára támaszkodik.

A filozófia mivoltának kérdése a filozófia régi vitakérdése. Van olyan felfogás is, amely a filozófiát nem is tekinti tudománynak, hanem egy bizonyos külön látnoki tehetségen, metafizikai spekuláción, hiten vagy intuíción nyugvó világnézetnek. A hegelianizmusnak az a tanítása, hogy a filozófiai szemlélet olyan „magasabb” gondolkodás, amelyre nem érvényesek a közönséges tudományos gondolkodás szabályai, — így például nem kell ellentmondásnélkülinek lennie, — igen közel áll ehhez a felfogáshoz. Mi ezzel szemben a filozófiát is tudománynak akarjuk tekinteni s ezért a filozófia mivoltát érintő kérdésünket akként fogalmazhatjuk meg, hogy miben különbözik a filozófia a tudományok másik csoportjától, a szaktudományoktól?

Az ó-kor még nem ismerte a különbséget a filozófia és a szaktudomány között. Görög felfogás szerint a filozófia magában foglalta a tudás egészét s így a szaktudományi jellegű ismereteket is. De még Spencer Herbert is úgy határozta meg a filozófiát, hogy ez az összes szaktudományi ismereteknek egyetlen egységes rendszerbe való összefoglalása. Nem csoda, hogy a XIX. századnak Spencer hatása alatt álló jogfilozófiája sem látott elvi különbséget a jogi szaktudományok és a jogfilozófia között.

Ha azonban az összes szaktudományok enciklopédiájaként fogjuk fel a filozófiát, akkor nem tudunk számára külön kutatási területet kijelölni, akkor nincsen külön tárgya és így önálló tudománynak sem tekinthető. A görög ó-kor óta az emberi tudás olyan óriási mértékben gyarapodott, hogy az egyes szaktudományok sorra kiváltak a filozófia kebeléből. Ma az a helyzet, hogy a Mindenség egé-

sze fel van már parcellázva az egyes szaktudományok között: nincsen a megismerhető tárgyakkal egyetlen olyan csoportja sem, amely ne valamely szaktudomány kutatási területére esne. Nincsen a Mindenségnek egyetlen olyan részlete sem, amelyen „a tudományok királynője”, a filozófia, mint saját országában, saját kutatási területén, meghúzhatná magát.

A kanti filozófia akként akart a filozófia számára önálló kutatási területet szerezni, hogy nem a megismerhető tárgyakkal, hanem magának a megismerésnek a vizsgálatát utalta hatáskörébe. Minden szaktudomány számos, tőle közelebről meg nem vizsgált előfeltevésen (praesupposition) épül fel, így különösen azon, hogy az igaz megismerés lehetséges. A kanti filozófia most már éppen ezt a kérdést, a tudományos megismerés lehetőségének kérdését tette a maga alapvető kérdésévé, vagyis ismeretelmélet és módszertan gyanánt fogta fel a filozófiát. Ekként valóban egy olyan külön kutatási területet biztosított számára, amelyet nem lehet egyetlen szaktudománynak sem kiosztani, mert hiszen valamennyi tudományt egyaránt érinti.

A filozófiának a tudás egészére irányuló *univerzalitása* kellően kifejezésre jut a kanti filozófiának előbb említett felfogásában. Ismeretelmélet, logika, módszertan valóban sohasem lesznek szaktudományi vizsgálódásnak tekinthetők. A megismerés általános kérdésén kívül azonban más olyan univerzális jellegű kérdések is vannak, amelyeket a filozófia hatáskörébe kell utalnunk. Már a megismerés problémájában benne foglaltatik a megismerés tárgyának kérdése is. Akár idealisztikusan, akár realizti-

kusan fogjuk fel a megismerés tárgyát, vele a *létezés* általános kérdése is adva van. Mert hiszen minden megismerés valamiféle létezőnek a megismerésére irányul, sőt a megismerés maga is a létezésnek egy bizonyos fajtája.

Ha tehát a részletekre irányuló szaktudományi kutatással szemben az *Egészre* irányuló *univerzalisztikus* szemléletnek fogjuk fel a filozófiát, akkor nemcsak az általános ismeretelmélet (gnoseológia), hanem az általános lételmélet (ontológia) is körébe tartozik. A lét mivoltának és a létezés legáltalánosabb határozmányainak és fajtáinak megvizsgálása éppúgy feladata, mint az ismeret lehetőségének és előfeltevéseinek vizsgálata.

Anélkül, hogy e filozófiai kérdés tárgyalásába részletesebben belebocsátkoznánk, leszögezzük, hogy a filozófia és a szaktudomány közti különbséget abban látjuk, hogy amíg a szaktudomány a Mindenségnek egyes szakaszait, a Kozmosznak egyes részeit vizsgálja és a részletekbe való fokozatos behatolás útján igyekszik végül a legapróbb részleteket is felderíteni, addig a filozófia nem érdeklődik a részletek iránt: őt az Egész érdekli, a Mindenség egészéről akar egységes világgépet szerkeszteni. A Mindenség egésze pedig több, mint az egyes részek pusztá összege. Es éppen ez a többlet, ami a változó részleteket egy egységes egészszé összefogja, érdekli a filozófiát. A Mindenség változatos és változó tartalmának kifejtése nem a filozófia dolga: a filozófia „*sub spicié aeternitatis*“ a változatlan lényeket, a maradandó „formát“, az egészet összetartó princípiumokat kutatja.

A filozófia mivoltának ezt a felfogását kell al-

kalmazunk a jogfilozófiára. Ha a filozófia tárgya a Mindenség, az Universum, — amelybe a megismerhető tárgyak egésze éppúgy beletartozik, mint maga a megismerés is — akkor a jogfilozófia nem filozófia, mert hiszen vizsgálódásait a Mindenségnek csupán egyik részletére, a jogra, korlátozza. Mindazonáltal a jogi szaktudományokhoz sem sorolható, mert hiszen nem érdeklik a jognak egyes részletei; a jog változó tartalmának vizsgálatát a jogi szaktudományokra bízva s maga olyan áltáíánosérvényű igazságokra törekszik, amelyek minden jogra — változó tartalmára tekintet nélkül — érvényesek. A jog viláágát a maga egészében igyekszik tehát megragadni, azt keresi, ami a jogban a tartalomnak minden változása mellett is változatlan: a jog lényegét, maradandó „formáját”. A jog viláágát egységes Egészként fogja tehát fel s azt az Universum mindent átfogó végső egységébe igyekszik beilleszteni.

Szorosan véve tehát nem tekinthetjük a jog filozófiát sem filozófiának, sem szaktudománynak. Utóbbinak azért nem, mert erősen filozófiai jellegű: ha nem is a Mindenség egészére, mégis a jog viláágának egészére irányul s a jog maradandó lényegét keresi, vagyis formális jellegű. A jogfilozófiát éppen ezért a filozófia és a szaktudományok közti átmenetet alkotó *szakfilozófiák* csoportjához tartozónak kell tekintenünk. Ezzel megoldódik az az antinómia is, amelyről fentebb volt szó: a jogfilozófia szoros értelemben véve nem filozófia, de tágabb értelemben véve mégis az, t. i. szakfilozófia.

2. A tudományok tagozódásában a szakfilozófiák hidak a filozófia és a szaktudományok között.

Tárgyuk nem a Mindenség egésze, hanem csupán a Mindenségnek egy aránylag jelentős részlete; ezt a részletet azonban mint relatív egészet fogják fel és a Mindenség egészébe illesztik bele. Általános filozófiai szempontokat visznek bele ennek a részletnek a szemléletébe s másrészt e részletnek az általános filozófiai világképbe való beillesztésével az általános filozófiának is szolgálatot tesznek: megerősítik ennek „fenomenológiai alapjait”.

Mint a filozófiának, akként a szakfilozófiáknak is ontológiai részükön kívül ismeretelméleti részük is van. Ha az ismeretelméletként felfogott filozófia egészen általánosan veti fel a megismerés lehetőségének kérdését s így az összes tudományok előfeltevéseit vizsgálja, akkor a szakfilozófia csupán azoknak a szaktudományoknak az előfeltevéseit veszi vizsgálat alá, amelyek a Mindenségnek azzal a részletével foglalkoznak, amely az illető szakfilozófiának is tárgya. E szaktudományok előfeltevéseit elsősorban éppen annak a tárgynak a természete határozza meg, amellyel foglalkoznak. Annak az újkanti tanításnak, hogy a „módszer határozza meg a tudomány tárgyát”, nincsen igaza; ellenkezőleg: a tudomány módszerének kell a tudomány tárgya szerint igazodnia. A szakfilozófia tudományelméleti része ennél fogva jórészt az illető szakfilozófia ontológiai része szerint igazodik. Ez az ontológiai rész tisztázza ugyanis az illető szakfilozófia és a megfelelő szaktudományok közös tárgyának természetét. Ezeknek a szaktudományoknak a saját tárgyuk természetéből folyó előfeltevéseiken kívül természetesen olyan előfeltevéseik is vannak, amelyek minden megismerésnek közös előfeltevései s amelyeket

az általános filozófiának ismeretelméleti része vizsgál. Amikor a szakfilozófia módszertani vizsgálódása eljut ezekhez a minden tudománnyal közös előfeltevésekhez, akkor éppúgy beletorkollik az általános filozófiába, mint ahogyan ontológiai vizsgálódásai is ideérkeznek akkor, mikor saját tárgyukat, mint relatív egészet, a Mindenség egészébe beillesztik.

A szakfilozófiáknak egész sora fejlődött ki. Ide tartozik a természetbölcselet, a kulturfilozófia, a történetbölcselet, a társadalomfilozófia, az állambölcselet és egy sereg más hasonló diszciplína mellett a jogfilozófia is.

2. §. A filozófia, a jogbölcselet és a jogi szaktudományok.

1. Azzal, hogy a jogfilozófiát szakfilozófiának minősítettük, tulajdonképpen már el is határoltuk mind a filozófiától, mind a jogi szaktudományoktól. A jogfilozófia hidként köti össze a filozófiát a jogi szaktudományokkal. Az általános filozófiától kölcsönveszi azokat a filozófiai ismereteket, amelyek bizonyos jogi problémák megoldásához szükségesek. másrészt kiegészíti a filozófia világnézetét a jog világra vonatkozó általánosérvényű tanításaival.

Az a kérdés is, hogy miben áll a jogfilozófia lényege és hogy melyek a megoldandó problémái, az alapul vett általános filozófiai felfogás szerint döntendő el. Az egyes jogbölcseleti problémák megoldásánál pedig ugyancsak az általános filozófiára kell támaszkodnunk. Minden egyes jogfilozófiai probléma olyan kérdésekre vezet vissza, amelyeket csak filozófiai ismeretek segítségével fejthetünk meg.

Mégsem volna azonban helyes azt hinni, hogy a jogfilozófia csupán önállóan visszfénye az általános filozófiának s hogy ekként ne törekedhetnék olyan igazságok felkutatására, amelyek mindenféle filozófiai „állásponttól” függetlenek. A jog lényegét, változatlan „fomáját” pusztán általános filozófiai nézetekből nem ismerhetjük meg. Amint az általános filozófiának nem szabad ellenkezésbe jutnia a szaktudományok eredményeivel, s az Univerzum jelenségvilágának semmiféle részletével sem. hanem ezek tekintetbevételével, a „fenomenológiai adottságok” megfelelő filozófiai magyarázatával kell a maga egységes világképét megalkotnia, akként a jogfilozófia sem kerülhet ellentétbe a jogi szaktudományok eredményeivel, a jog világának „adottságaival”. A jogfilozófiai problémák megoldásához tehát nem csupán valamely filozófiai álláspont elfoglalására, hanem mindenekelőtt a jog világának alapos ismeretére van szükségünk. A jognak ezt az alapos és részletes ismeretét a jogi szaktudományokból merithetjük.

2. Kétségtelen ugyanis, hogy a jogfilozófia ugyanazt a történetileg változó emberi jogot vizsgálja, amely a jogi szaktudománvoknak is tárgya. Amint a filozófia és a szaktudományok elhatárolására nézve ma már nem volna lehetséges azt az álláspontot képviselni, hogy a szaktudományok a tapasztalatunk körébe eső világot, a filozófia ellenben egy metafizikai értelemben vett transzcendens világot vizsgál, akként a jogfilozófia és a jogi szaktudományok elhatárolására vonatkozólag is idejét múlta ma már az a nézet, hogy amíg a jogi szaktudományok tárgya a tapasztalatunk körébe eső emberi jog,

addig a jogfilozófiáé egy magasabb, transzcendens „természetjog”.

A jogfilozófia és a jogi szaktudományok elhatárolását más alapon kell megkísérelnünk. A filozófiának univerzális tudományként s a jogfilozófiának szakfilozófiakénti felfogásából ez az elhatárolás önként adódik. Jogfilozófia és jogi szaktudományok ugyanazt a tételes emberi jogot vizsgálják, de amíg az első a jog egészét tartja szem előtt, a jog változatlan „formáját” vizsgálja, addig az utóbbiak a jognak éppen azt a változó tartalmát kutatják át, amelytől a jogfilozófia a jog egészére szabott általánosérvényű tanításainál eltekint.

Ebből egyúttal az is következik, hogy az ilyen értelemben felfogott jogfilozófia mindig *formális* jellegű lehet csupán. Ez a formális jelleg természetesen nem alacsonyabb rendűséget, hanem éppen ellenkezőleg logikai magasabbrendűséget jelent. Mert hiszen a formális jellegű jogfilozófiai tanítások minden jogra érvényesek, míg a jogi szaktudományok tanításai mindig feltételezik egy bizonyos jogi tartalom fennállását s e tartalom megváltozásával érvényüket veszítik.

Igaz, hogy az általánosérvényűségnek ezt a logikai rangját meg kell fizetni azzal, hogy a jogfilozófia szükségképpen eltávolodik az élet változatos és változó eleveenségétől. Az Abszolútum felé törekvő filozófia magasságában okvetlenül eltűnnek a részletek, az élet változó tartalmai s mindaz a sokféle szín, amely a relatív érvénnyel bíró múlt dolgok körül ragyog. Jól mondja Adám az Ember Tragédiájának XIII. színében, hogy a magasba törve először a virág tűnt el szemünkből”, S érthető az

is, hogy az eleven élet konkrét tartalmaihoz ragasz-
kodó gondolkodás elégedetlen a formális jellegű
jogfilozófiával s egy „tartalommal telített“ jogböl-
cseletet követel. Ez a követelés azonban megvalósít-
hatatlan. Mert ha a jogfilozófia tekintetbe veszi az
élet gyorsan változó részleteit s azt a változatos jogi
tartalmat, amely ezeket a változó életviszonyokat
hely és idő szerint különbözőképpen szabályozza,
akkor tanításainak általánosérvényűségéről is le
kell mondania, vagyis a jogi szabálytartalmakat is-
mertető szaktudománnyá kell válnia. Ilyen volt a
XIX. század jogfilozófiája, amelyet nehéz volna
elhatárolni a jogi szaktudományoktól: az általános
jogtántól, a jogtörténelemtől, a jogszociológiától és
a jogpolitikától. Ha viszont változatlanoknak téte-
lezzük fel az életviszonyokat és a velük foglalkozó
jogszabályokat, akkor a természetjogi iskola hibá-
jába esünk, az örökérvényű jogtartalmak utópiájá-
hoz jutunk el. E két lehetőség közt ingadozik az
újhegeli jogbölcselet is, — amely a konkrét tarta-
lommal telített jogfilozófiát a legerélyesebben kö-
veteli, — mert vagy örök jogintézményeket kell
felvázolnia, vagy a történetileg változó tételes jog
észszerűségét kell kimutatnia. Az első lehetőség a
természetjog, a második a szaktudományi jellegű'
jogpolitika útja.

3. A jog élettől eleven és az élet gyors ütemével
együtt változó tartalmával a jogi szaktudományok
foglalkoznak.

Ezek között a jogi szaktudományok között a
legnagyobb múltra a *tételes jogtudomány*, a *juris-
prudencia*, tekinthet vissza. A tételes jogtudomány
egy bizonyos helyen és egy bizonyos időben érvé-

nyes jog tartalmát fejt ki. Az érdekes a dologban, hogy bár változó jogtartalmat vizsgál, mégsem törődik a jog változásaival. Amíg azonban a jogi illozofia akként mellőzi a jog változásainak tekintetbevételét, hogy a minden változás mellett is változatlan elemeket keresi a jogban, addig a juriszprudencia akként, hogy a folytonos változásban levő jog életéből kiválaszt egy pillanatot, amelyben a jogot mintegy megmeregíti és változatlanak tételezi fel. Tudatosan lemond tehát arról, hogy általános érvényű tanításokat adjon; mindaz, amit a jogról tanít, csupán egy meghatározott helyen és egy meghatározott időben érvényes jogra vonatkozik. Ezért mondhatta el *Kirchmann* a tételes jogtudományról azt a szálló igévé vált jellemzést, hogy a törvényhozó egyetlen tollvonása egész jogi könyvtárakat értéktelen makulatura-papirossá tehet.

A juriszprudencia pillanatfelvételei a jogszabályok gondolati tartalmát fejtik ki s nem törődnek a jogfejlődés folyamatának okozatos erőivel. Ezekkel a *jogtörténelem* tudománya foglalkozik. Ha a jogtörténelem a jog változásainak társadalmi okait is feltárja, ezzel szociológiai jellegűvé lesz, mert hiszen a jog és a többi társadalmi jelenség kapcsolatát deríti fel. Amíg a jogtörténelmi kutatás elég hosszú múltra tekinthet vissza, addig a jog társadalmi kapcsolataival rendszeresen foglalkozó és a jogtörténelemtől önállósult *jogszociológia* tudománya aránylag újabb keletű: a XIX. század gyümölcse.

A jogszociológia tulajdonképpen a jog életének történeti tényein épül fel. Mindazonáltal eltekint a történelmi tények hely és idő szerinti meghatározottságától és általánosabb érvényű tanításokat

igyekszik belőlük levonni. Egyes tipikus jogintézményekről akarja kimutatni azt, hogy milyen társadalmi erők hozzák őket létre és hogy milyen társadalmi hatásaik vannak, s a folyamatok történeti időpontjával nem törődik. Azonban a jogtörténelemhez hasonlóan a jogszociológia is a jog változó tartalmával foglalkozik, mert hiszen azok a tipikus jogintézmények, amelyeknek társadalmi kapcsolatát vizsgálja, maguk is változók.

A jogi szaktudományok legkevésbé önállósult ága a *jogpolitika*. Ez a jog tartalmának — vagyis egyes jogszabályoknak vagy jogintézményeknek — a helyességét vagy helytelenségét teszi vizsgálat tárgyává. Ha a jogtörténelmet és a jogszociológiát *okozatos* jogtudományokként foglalkozunk egy csoportba, akkor a jogpolitikát *értékelő* jogtudományoknak nevezhetjük.

Ezek szerint a jogi szaktudományoknak három csoportját különböztethetjük meg. A *tételes jogtudományokét*, amelyek a jog tartalmát — okozatos változásra és értékelő megítélésre tekintet nélkül — egyszerűen kifejtik. Az *okozatos jogtudományokét*, amelyek a jog változásait és e változások társadalmi okait mutatják be (*jogtörténetem*), vagy pedig a jog és a többi társadalmi jelenség okozatos kölcsönhatásait akarják felderíteni (*jogszociológia*). A *jogpolitikákét*, amelyek a jogintézmények helyességét veszik értékelő bírálat alá.

Már az a körülmény, hogy a jogot ilyen különböző szempontokból lehet vizsgálni, következtetést enged a jog mivoltára is. Abból a vitán felül álló tényből, hogy a joggal az előbb felsorolt jogi szaktudományok foglalkoznak egészen határozott jog-

filozófiai következtetéseket lehet levonni — amint alább (3. §. 1., 2., 5. p.) mindjárt látni fogjuk — a jog egészére s ekként a jogfilozófia problémáira vonatkozólag is.

3. §. *A jogfilozófia problémái.*

1. Az előbbieken szakfilozófia gyanánt fogtuk fel a jogbölcseletet. Ezzel viszonyát mind az általános filozófiához, mind a jogi szaktudományokhoz meghatároztuk. Filozófiai jellege főként abban áll, hogy „egészként” vizsgálja tárgyát, a jogot. A jogi szaktudományokkal pedig az kapcsolja össze, hogy ugyanazt a tárgyat vizsgálja, mint ezek. Mindebből most már levonhatjuk a következtetést arra vonatkozólag, hogy milyen problémákat kell a jogfilozófiának megoldania.

Ha a jogfilozófiának mint „egészet” kell vizsgálnia a jogot, akkor nem foglalkozhatik a jog részleteivel, a változó jogtartalommal, hanem azt kell keresnie, ami a jogban minden változása mellett is változatlan, ami minden jogban s a jog világának minden részletében megvan. A jog változatlan jellemvonásainak, a jog maradandó „formájának”, a jog „lényegének” a kérdése azonban semmi egyéb, mint a jog mivoltának, a *jog fogalmának* régi problémája.

Figyelemreméltó, hogy ez a probléma eddig minden jogbölcseleti irány keretében felmerült. A természetjogi etika jogfogalma, a XIX. század pozitívizmusának történeti, szociológiai és jogászai jogfogalma, az újkantianizmus ismeretelméleti és az újhegelianizmus metafizikai jogfogalma a felfogások minden különbözősége mellett is beszédes bi-

zonyítéka annak, hogy a jog mivoltának problémáját a jogfilozófia nem kerülheti el. Valóban ez a kérdés a jogbölcselet legalapvetőbb problémája.

Filozófiai szemmel nézve valamely tárgy fogalmának meghatározása nem jelent egyebet, mint azt, hogy kijelöljük az illető tárgy helyét a Mindenségben. *Omnis definitio est negatio*: a definíció által elhatároljuk a tárgyat mindattól, ami nem tartozik hozzája, vagyis a Mindenségnek összes többi részétől. *Definitio fiat per genus proximum et differentiam specificam*: a definícióban megjelöljük a legközelebbi magasabb osztályfogalmat s azt a jellemző sajátosságot, amellyel a tárgy ennek, az osztályfogalomnak többi tárgyaitól különbözik. Nem elég tehát csupán azt a jellemző sajátosságot megjelölni amely a tárgyat az ugyanahhoz az osztályhoz tartozó többi tárgyaktól megkülönbözteti, hanem ezt az osztályt is ismernünk kell. Ezt a „magasabb osztályfogalmat” is meg kell tehát határoznunk s ez megint csak egy még magasabb osztályfogalomra való visszavezetés útján lehetséges. Hogy a tárgyat pontosan meghatározhassuk, fel kell tehát kapaszkodnunk az egyre magasabb és általánosabb osztályfogalmak lépcsőjén egészen a legmagasabb és legáltalánosabb fogalomig, a Mindenség fogalmáig. A magasabb osztályfogalom, a „genus proximum”. útján a definíció valóban a Mindenség összefüggésébe, a mindent átfogó világegységbe állítja be azt a tárgyat, amelyre vonatkozik.

A jog mivoltának meghatározásánál e szerint arról van szó, hogy a jogot beleillesszük az általános filozófiától megrajzolt világképbe, hogy megtaláljuk a jog helyét a Mindenségben. E ponton érint-

kezik a jogfilozófia legközvetlenebbül az általános filozófiával: ha a jog fogalmát meghatározni akarja, valamely általános filozófiai világmépet már el kellett fogadnia. Fentebb beszéltünk már arról a világmépről, amelyet napjaink kultúrfilozófiája festett meg kanti és hegeli gondolatok színeinek vegyítésével. Ez a filozófia a Mindenséget a természet, a kultúra (az értékes valóság) és a tiszta értéktartományaira osztja (*Rickert*), vagy pedig a testi és a lelki létrétegekből s a szellem létrétegeből építi fel (*Nicolai Hartmann*). A jog fogalmának e filozófia alapján történendő meghatározásánál most már azt kell eldöntenünk, hogy a Mindenség melyik tartományához tartozik. A jog sem nem pusztán természet, sem nem pusztán érték, s ezért helyét az értékes valóság körében, vagyis a testi-lelki realitás és a szellemi létréteg kapcsolataként jelentkező kultúra területén kell kijelölnünk.

Ezt a felfogást, amely szerint a jog egyrészt testi-lelki realitással bíró s másrészt pusztán szellemi léttel bíró alkotóelemek kapcsolata, a jogi szaktudományok szemügyrevétele is megerősíti. Ezek között a jogi szakudományok között vannak olyanok, amelyek pusztán a jog gondolati, szellemi tartalmával foglalkoznak (tétéles jogtudományok), vannak olyanok, amelyek a jog értékét vizsgálják (jogpolitikák), de vannak olyanok is, amelyek a jognak okozatos időbeli változásait s az okozatos valóság egyéb részeivel fennálló kapcsolatait igyekeznek felderíteni (jogtörténelem, jogszociológia).

2. A jog mivoltának kérdésével a jogfilozófiai problémák sora nem zárult le. Hogy a jogot valóban belehelyezzük a Mindenség egészébe, ahhoz

nem elég, hogy elhatároljuk s így elválasszuk a Mindenség többi részzeitől. Az elválasztás után azokat a kapcsolatokat is meg kell vizsgálnunk, amelyek a jogot a Mindenség többi részeihez hozzáfűzik.

Hogy ebből milyen problémák adódnak, az megingt attól függ, hogy milyen filozófiai képet alkotunk magunknak a Mindenségről. Az imént említett filozófiai világbé szerint a Mindenség az értéktől mentes okozatos valóság, az értékes valóság és a tiszta érték tartományaira oszlik. Minthogy az értékes valóság maga is valóságra és értékre bontható fel, e világbéből a jog és az *okozatos valóság* kapcsolatának, valamint a jog és az *értékek* kapcsolatának kérdései adódnak. E kérdések pedig nem egyebek, mint a *jog okozatos összefüggéseinek* és a *jog helyességének* problémái.

Kettőjük közül a helyes jog kérdése, amint látuk, régi, klasszikus problémája a jogbölcseletnek. A XIX. század pozitivista és naturalista jogfilozófiáját nem számítva, minden kor jogbölcseleti gondolkodásának az előterében állott. A jog okozatos összefüggéseinek kérdését viszont csupán a XIX. század pozitívizmusa és naturalizmusa vetette fel önálló jog filozófiai kérdés gyanánt. Az, hogy az évezredes jog filozófiai gondolkodás sokkal szorosabb kapcsolatot érzett a jog és az értékek világa közt, mint a jog és a reális valóság között, bizonyára annak a következménye, hogy elsősorban az ember szellemi világához tartozónak tekintette a jogot. Ebben igaza is volt s e felfogást elfogadhatjuk még akkor is, ha egyébként azt a jellemző sajátóságot, amely a jogot a szellemi világ egyéb részei-

től megkülönbözteti, éppen az okozatos valósághoz tartozó alkatrészeiben kellene megtalálnunk. Másrészt azonban kétségtelen az is, hogy bármilyen késon merült is fel a jog történeti és társadalmi realitásának és az okozatos valósággal való kapcsolatának kérdése a jog filozófiában, e problémát innét többé már száműzni nem lehet. E problémára egyébként az okozatos jogtudományok (a jogtörténelem és a jogszociológia) is figyelmeztetnek.

3. A jog fogalmának, a jog okozatos összefüggéseinek és a jog helyességének kérdése az a három probléma, amellyel a jogbölcselet jogelméleti része foglalkozik. A jogbölcselet tudományelméleti vagy módszertani részének problémáit kell ezek után ugyancsak a jogfilozófiának szakfilozófiaként való felfogásából levezetnünk.

Ha az általános filozófiának ismeretelméleti része a megismerés lehetőségét s így az *összes tudományok* közös végső előfeltevéseit teszi vizsgálat tárgyává, akkor a jogfilozófia, mint a jogi tudás ismeretelmélete, az *összes jogtudományok* előfeltevéseit és az egyes jogtudományoknak — a jogi szaktudományoknak és magának a jogfilozófiának — módszertanát fejt ki. Minthogy pedig a jogtudományok módszere a jog természete szerint igazodik, nyilvánvaló, hogy a jog filozófia módszertani részének a jogbölcselet jogelméleti része szerint kell igazodnia.

Az, hogy a *módszer problémája* aránylag igen későn — tulajdonképpen csak az újkanti iránnyal — lép fel a jogbölcselet történetében, nem teheti kétségessé e probléma feltevésének jogosultságát. Mert hiszen a jogtudomány évezredek óta létezik s

többé-kevésbé tudatosan vagy öntudatlanul mindig megvolt a maga módszere is. Legfeljebb ez lehetne vitás, hogy az általános filozófiának tudományelméleti része, vagy pedig a jogfilozófia foglalkozzék a jogtudományok módszerének kérdésével. Minthogy azonban a módszerek, amint láttuk, a tárgy természete szerint kell igazodnia, helyesebb e kérdés megoldását a jogfilozófiára bízni. A módszer kérdése szorosan összefügg a jogelméleti kérdésekkel s ezért nem volna célszerű a jogfilozófiának jogelméleti kérdésekkel foglalkozó ontológiai vizsgálódásait, a *jog* filozófiáját, a módszertani problémával foglalkozó tudományelméleti vizsgálódástól, a *jogtudományok* filozófiájától, elválasztani.

4. A jogbölcsélet módszertani problémájának a jogelméleti problémákkal való összefüggését mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az a körülmény, hogy a jogtudományok előfeltevéseinek módszertani vizsgálata is elvezet a három jogelméleti problémához.

Minden jogtudomány a jogról szóló tudomány akar lenni s így már eleve feltételezi a *jog mivoltának* ismeretét.

Minden jogtudomány ezenkívül a jog időbeli és okozatos változásának gondolatát is eleve felteszi. Szembeszökő ez a jogtörténelem és a jogszociológia esetében, amelyek éppen a jog okozatos fejlődését és társadalmi okait és hatásait vizsgálják. De a tételes jogtudomány is csupán egy bizonyos helyen és egy bizonyos időben érvényes jogtartalmat akar kifejezni s így felteszi azt, hogy a jog hely és idő szerint változik. Ugyanezt mondhatjuk a jogpolitikáról is, mert hiszen a jog kritikájának s a jogi

reform gondolatának nem volna értelme, ha a jognak változatlanok kellene maradnia.

Minden jogtudomány eleve felteszi végül a jognak az értékek világával fennálló kapcsolatát is. Szembeszökő ez a jogpolitikánál, amely a jogintézmények helyességét ítéli meg s a *lex lata* szempontjával szembeszögezi a *lex ferenda* szempontját. Eként magasabb értékekkel hozza kapcsolatba a jogot. De a tételes jogtudomány is olyan szabályok (normák) rendszerének tekinti a jogot, amelyek követendő célokat tűznek ki az emberi cselekvés számára. A cél gondolatában azonban a megvalósítandó érték gondolata már benne van. A jogtörténelem és a jogszociológia ugyancsak a jogi célkitűzések változásaival és társadalmi szerepével foglalkozik. Egyszóval nem is képzelhető el olyan jogtudomány, amely ne szabálynak, normának tekintené a jogot, s így ne látna benne valamiféle értéket, még ha nem is azonosítja magával az erkölcsi értékkel.

5. Figyelemre méltó egyébként a jogi szaktudományok három csoportja s a jogfilozófia három jogelméleti problémája közt fennálló hasonlóság. A tételes jogtudomány a jog fogalmának problémájával, a jogtörténelem és a jogszociológia a jog okozatos összefüggéseinek problémájával s a jogpolitika helyes jog problémájával tartja a rokonságot. Es kimutatható az is, hogy az egyes jogi szaktudományok szinte észrevétlen átmenetben vezetnek át a jog filozófiának abba a részébe, amely a velük rokon jogbölcseleti problémával foglalkozik.

A *tételes jogtudomány* a jog szellemi alkotó elemét a jogszabályok gondolati tartalmát foglalja

egységes rendszerbe. Már akkor, amikor mint *nemzeti jogtudomány* egyetlen állam jogszabályait ismerteti, rálépett arra az útra, amely a jogbölcselet felé vezet Mert hiszen azáltal, hogy az egyes jogszabályok óriási tömegét rendszerbe foglalja, a részletekből egy egységes Egészet hoz létre. Ha pedig mint *összehasonlító jogtudomány* különböző nemzetek jogának tartalmát hasonlítja össze, akkor a szintézisnek egy még magasabb fokára lép: több jogrendszert foglal egybe. A legközelebb jut azonban a tételes jogtudomány a jog filozófiához akkor, amikor mint *általános jogtan* a legszélesebb körben elterjedt jogintézményeket, a legáltalánosabb jogi fogalmakat vizsgálja. Ha ezek a jogi fogalmak annyira általánosak, hogy nélkülük jog egyáltalában el sem képzelhető, akkor vizsgálatuk átlépi már a jog filozófia küszöbét: a legáltalánosabb jogi fogalomnak, a jog fogalmának problémájához jut el.

Az *okozatos jogtudományok* — jogtörténelem és jogszociológia — ugyanilyen fokozatos átmenettel vezetnek el a jog filozófia másik jogelméleti kérdéséhez: a jog okozatos összefüggéseinek problémájához. A jogtörténelem valamely nemzeti jogrendszernek hely és idő szerint meghatározott tartalmi változásait mutatja be. Egy egységes okozatos fejlődési folyamat egészébe foglalja a részletek változásainak tömegét. E szintézisnek a jogfilozófia felé vezető útján egy távolabbi lépcsőfok, ha a jogtörténelem a jog történeti változásainak okait és követelményeit is felderíti. A jog változásának okai az illető kor társadalmi viszonyaiban rejlenek s a jog megváltozásának hatásai is a társadalmi viszonyok megváltoztatásában mutatkoznak: ezért az

oknyomozó jogtörténelem egyben szociológiai jellegű. A jogszociológia a jogtörténelemmel szemben akkor lesz önálló tudománnyá, ha a jogtörténelmi kutatások eredményeiből, általánosítás útján, következtetéseket von le arra vonatkozólag, hogy bizonyos tipikus jogintézmények létrejövetelének mik a társadalmi (gazdasági és kulturális) előfeltételei s másrészt arra vonatkozólag is, hogy bizonyos jogintézmények bevezetésének milyen társadalmi (gazdasági vagy kulturális) következményei szoktak lenni. A jogszociológia hasonló módon jár el, mint az általános jogtan: nem egy történeti részleteiben meghatározott jogintézmény okozatos kapcsolatait vizsgálja, hanem a történelmi részletektől eltekintve bizonyos tipikus — szélesebb körben elterjedt — jogintézményeket vesz szemügyre s ezek kapcsolatait a jogon kívüli valósággal igyekszik felderíteni. Ha az általánosítás útján eljut odáig, hogy már nem is egyes tipikus jogintézményeknek, hanem magának a jognak az okozatos kapcsolatait érdeklik, a konkrét jogtartalomra való minden tekintet nélkül, akkor a jogszociológia is átlépte már a jogfilozófia küszöbét s „a” jog okozatos összefüggéseinek problémájához jutott el.

Végül az *értékelő jogtudomány*, a jogpolitika, a helyes jog jogfilozófiai problémájához vezet el. Amikor a jogpolitika egyes jogszabályok vagy jogintézmények helyességét vizsgálja, vagy amikor a jog megvitatását célzó reformjavaslatokat tesz, akkor kétségkívül szüksége van egy olyan magasabb értékre, amelyhez a fennálló jogot vagy a reformjavaslatokat hozzámérheti. A jogpolitika ekként kapcsolatot létesít a jog és a jognál magasabb érté-

kék között s ezzel reálép a szintézisnek arra az útjára, amely ahhoz a jogfilozófiai feladathoz vezet, hogy a jogot az értékek világának egységes összefüggésébe beillesszük. A jogpolitika rendszerint a köztudatban elterjedt értékfelfogásokat használja fel kritikájának és reformjavaslatainak értékmérőjéül. Ha azonban ezzel nem elégszik meg, hanem felveti azt az általános kérdést, hogy melyik az a magasabb értékmérő, amellyel a jog helyességét megítélnünk kell, akkor átlépte a jogfilozófia küszöbét és „a” jog helyességének problémájához jutott el. Ekkor már nem egyes tartalmilag meghatározott jogszabályok vagy jogintézmények helyessége érdeklő, hanem az értékmérő kérdése. Ezzel az értékmérővel bármilyen jogtartalomnak, de magának a jog pusztá létének, a jogi formának helyességét is megítélhetjük, s így a változó jogtartalomra tekintet nélkül, általános érvénnyel dönthetjük el azt, hogy miben áll „a” jog helyessége vagy helytelensége.

Az elmondottakból kitűnik, hogy milyen szorosan érintkezik a jogfilozófia a jogi szaktudományokkal. De kitűnik a köztük fennálló különbség is: a jogi szaktudományok a jog változó tartalmának vizsgálatára épülnek fel, míg a jogfilozófia a jog változatlan „formáját” igyekszik megragadni. Ezért szükségképpen „formális jellegű”, ami azt jelenti, hogy tanításai a jog „egészére”, minden jogra — tartalmára tekintet nélkül — érvényesek akarnak lenni.

6. A jog filozófiának szakfilozófiaként való felfogásából s azoknak a szálaknak a vizsgálatából, amelyek egyrészt a filozófiához, s másrészt a jogi szaktudományokhoz fűzik, ugyanarra a négy prob-

lémára bukkantunk tehát, amelyek a jog filozófiai gondolkodás történetében is felmerültek. Igaz, hogy a jogbölcselet története arról is beszámol, hogy nem egyszer olyan kérdéseket is a jog filozófia körébe vontak, amelyeket mi — annak a filozófiai világnak az alapján, amelyet elfogadtunk — nem tekinthetünk jogbölcseleti problémáknak. Így különösen nem tekinthetjük ilyeneknek azokat a szaktudományi jellegű kérdéseket, amelyekkel a XIX. század jogfilozófiája foglalkozott, például az általános jogtan kérdéseit. De nem tekinthetjük jogbölcseleti feladatnak azt sem, hogy a tételes emberi jog fölé egy magasabb természetjogot próbáljunk szerkeszteni.

Felfogásunk szerint a jogfilozófiának három jogelméleti problémája van: a jog fogalmának, okozatos összefüggéseinek és helyességének problémája. Ezekhez mint negyedik kérdés csatlakozik a tudományelméleti probléma: a jogtudományok módszerének kérdése. Ez az utóbbi kérdés annyi agra szakad, ahány jogtudomány van, s így magában foglalja a tételes jogtudomány módszertanát, az okozatos jogtudományok (jogtörténelem és jogszociológia) módszertanát és a jogpolitikák módszertanát, de magának a jogfilozófiának módszertanát is.

Jelen értekezésünk ennek az utóbbinak, a jogfilozófia módszertanának egy része. Feladatunk az volt, hogy a jogbölcselet problémáit bemutassuk. E problémák *megoldásához* a jogbölcselet egész rendszerének kifejtése volna szükséges. Ez már feladatunk körén kívül esik, minthogy nem egy teljes jogbölcseletet akartunk írni, hanem csupán

rövid tájékoztatást szeretnénk volna adni a jog filozófia mivoltáról. Befejezésül legyen szabad mégis az egyes jogbölcseleti problémák megoldásáról is pár szót szólni.

BEFEJEZÉS.

A jogbölcseleti problémák megoldása.

1. Hogy *a jog fogalmának* tisztázása körül az irodalomban milyen nagy a zűrzavar, mutatja már az is, hogy rövid történeti áttekintésünk során is annyi különböző — etikai, szociológiai, jogászai, ismeretelméleti és metafizikai — jogfogalommal találkozunk.

Az új kulturfilozófia felfogása alapján vizsgálva a jog mivoltának kérdését, nem lehet kétséges, hogy a jog az értékes valóságnak, a történeti, társadalmi és kulturális létnek egy része s így maga is egyrészt bizonyos szellemi jelentéseknek (a jogszabályokban foglalt gondolatoknak) az összessége s másrészt az e jogi normákat megvalósító emberi cselekvések testi-lelki realitásának összessége is.

Az egyik kérdés, amely e felfogás mellett felmerül, az, hogy miképpen kapcsolódhatnak a jogban egymással két olyan heterogén alkotó elem össze, mint a jogszabályok tartalmának szellemi alkotóeleme és a testi-lelki cselekvésekben megnyilatkozó tapasztalati valóság? Ez a kérdés azonban általános kulturfilozófiai kérdés, mert nemcsak a jogra, de a kultúra minden más jelenségére nézve is felvethető.

A másik kérdés pedig az, hogy miben különbö-

zik a jog az emberi kultúra többi jelenségeitől, amelyek ugyancsak egy szellemi és egy reális alkotó részből állnak. Az, hogy a jog szellemi tartalma cselekvési előírásokat, szabályokat foglal magában, kétségkívül megkülönbözteti a kultúra olyan területeitől, amelyeknek szellemi tartalma tudományos igazságokat vagy művészeti eszméket rejt magában. De mi különbözteti meg a jogot a társadalmi szabályok egyéb fajtáitól, az erkölcstől vagy a konvencionális szabályoktól, amelyek ugyancsak cselekvési előírásokat tartalmaznak s amelyeknek tartalma a jogéval sokszor megegyezik? E kérdés vizsgálatánál nehéz észre nem venni, hogy az említett társadalmi szabályok közül egyedül a jog az, amely parancsainak megvalósítására szükség esetén fizikai kényszert is alkalmazhat.

A fizikai kényszernek a jog területén játszott szerepe széleskörű vita tárgya. Igen elterjedt az a felfogás, amely szerint a kényszer a jognak nem „lényege”, hanem csak „kísérő jelensége”. E felfogásnak igaza van abban, hogy a kényszer valóban csupán eszköz, amelyet a jog céljainak elérésére felhasznál; igaza van abban is, hogy a kényszer működésbe se jöhet akkor, ha a jog címzettjei előírásait önként követik. Másrészt azonban kétségtelen az is, hogy az a körülmény, hogy ellenszegülés és engedetlenség esetén a jog fizikai kényszert alkalmazhat, a jogszabályoknak sajátos ismertetőjegye. Ez az a „*differentia specifica*”, amely a jogot a társadalmi szabályozások egyéb fajtáitól megkülönbözteti s így a *definíció szempontjából* „lényeges”. Körülbelül olyan itt a helyzet, mint amilyen az volna, ha egy ikerpárt csak azáltal tudnánk egy-

mástól megkülönböztetni, hogy az egyiknek szemölcs van az orrán, a másiknak pedig nincsen. Cél-talan dolog volna azt vitatni, hogy az említett szemölcs az iker emberi mivoltának szempontjából nem lényeges, hanem legfeljebb mellékes „kísérő jelenség”: a megkülönböztetés szempontjából igenis lényeges.

A jog kapcsolata a szellemvilághoz, amelyből céljait meríti, és a brutális kényszerhez, amelynek eszközüvel céljait megvalósítani törekszik, magya-rázza, hogy a jogról szóló definíciók többnyire két véglet közt mozognak: vagy az erkölccsel, az igaz-ságossággal, vagy a meztelen erőszakkal szokták azonosítani a jogot. Pedig a jog egyikkel sem azo-nos.

Igen elterjedt az a felfogás is, amely a jogot az állam akarataként határozza meg. Ennek nagy hi-bája, hogy az állam már maga is jogi szervezet s így nem lehet vele a jogot — az *idem per idem* hibája nélkül — meghatározni.

A jog mivoltának meghatározásával kapcsolat-ban természetesen egy sereg olyan kérdést is el kell dönteni, amelyeknek eldöntése a jog ilyen vagy olyan felfogásától függ. A jog fogalmában ugyanis egy egész csomó más fogalom is benne foglaltatik, így különösen a jog alanyi vonatkozásainak, a jog-forrásoknak és a jogalkalmazásnak a kérdései.

2 A *jog okozatos összefüggéseinek* tisztázásá-nál mindenek előtt meg kell szabadulnunk a XIX. század naturalista felfogásától, amely a természet egy darabjának tekintette a jogot s azt hitte, hogy a jog és a természet többi része közt, amelyekhez a társadalmi jelenségeket is sorolta., éppen olyan

mechanikus okozatos kapcsolatok állanak fenn, mint például két testi dolog között.

Ezzel szemben reá kell mutatnunk arra, hogy a jognak van egy szellemi alkotó része, amelyen belül okozatos kapcsolatokról beszélni egyáltalában nem lehet. Ha a jognak nem volna egy testi-lelki realitásból álló alkotó része is, akkor szó sem lehetne a jog okozatos összefüggéseiről. Nyilvánvaló tehát, hogy a jog okozatos összefüggései csupán a jog mögött álló testi és lelki erőket érinthetik.

Ezek az erők kapcsolatban vannak a nagy természet okozatos világával. Bizonyos, hogy amint a társadalmi életnek, úgy a jognak is megvannak a természeti alapjai. A jog rendelkezésére álló emberi erők és a környező természetből és az illető emberfaj természetes tulajdonságaiból nyernek erősítést vagy gyengítést. A természet adottságai határt szabhatnak az emberi célkitűzéseknek vagy lehetőségeket nyithatnak meg számukra; ez természetesen áll a jogi célkitűzésekre is. Másrészt a jog is befolyást gyakorolhat a nagy természetre. A természettörvényeket nem változtathatja ugyan meg, de felhasználhatja a saját céljaira. S amit emberi erők összefogásával a természet arculatán megváltoztatni lehet, azt a jog parancsai valóban keresztül is vihetik.

Bonyolultabb kérdés a jog és a többi társadalmi jelenség okozatos kölcsönhatásának kérdése. Így különösen a jog viszonyának kérdése a gazdasághoz, a technikához, az ismeretekhez, az erkölshöz vagy a kultúra egyéb területeihez. Minden társadalmi jelenségnek ugyanis — éppúgy mint a jognak — van egy szellemi alkotó része is. Éppen ezért az is bizonyos, hogy a jog és a többi társadalmi jelen-

ség közti összefüggés elsősorban szellemi kapcsolat. Minthogy azonban az egyes társadalmi jelenségek szellemi tartalma mögött azoknak az embereknek a testi és lelki ereje is ott áll, akik ezt a szellemi tartalmat magukévá teszik, a jog és a többi társas jelenség szellemi összefüggésének az okozatos valóság síkján is meglesznek a következményei. Ha például a jogi célkitűzések a szellemi jelentések síkján összhangban vannak az erkölcsi vagy a gazdasági célkitűzésekkel, ez azt jelenti, hogy az erkölcs és a gazdaság szolgálatában álló emberi erők a jog hatalmát is erősítik. Az ideológiák összeütközése esetén viszont a mögöttük álló fizikai erők mérkőzése, forradalom vagy háború követhet be.

E felfogás mellett természetesen nem beszélhetünk a jog szellemi tartalmának a változásáról, bár a közbeszédben rendszeren így szoktuk kifejezni magunkat. A szellemi tartalmak időtlen világában egyáltalában nincsen változás. A jog változása is az okozatos valóság síkján, a tényleges emberi magatartások körében zajlik le. Tulajdonképpen ez a változás abban áll, hogy az emberek egy bizonyos jogi felfogás szolgálatába szegődnek, hogy azután eltávolodjanak ettől és egy másik jogi gondolat megvalósítására szenteljék erőiket. A változás tehát mindig a jogszabályok tényleges érvényesülésében, ennek kisebb vagy nagyobb fokában vagy az érvényesülés teljes megszűnésében következik be.

3. *A helyes jog* problémájának megoldásánál azt kell eldönteni, hogy miben látjuk azt a magasabb értékmérőt, amelynek segítségével a jogot megítélhetjük. Minthogy a jog cselekvési szabály, az emberi cselekvések végső mértéke pedig az erkölcs,

kézenfekvőnek látszik, hogy a jog helyessége erkölcsi helyességet jelent. Az irodalomban azonban mégis szép számmal találunk olyan kísérleteket, amelyek a jog számára az erkölcstől különböző külön értékmérőt próbálnak levezetni.

Ha a jog értékmérőjének az erkölcsöt tekintjük, akkor a pozitív erkölcsi felfogások sokfélesége az elé a kérdés elé állít, hogy melyik erkölcsi felfogást fogadjuk el iránytadónak? Ez a kérdés azonban már nem a jog filozófiának, hanem a filozófiai erkölcstannak a problémája.

A helyes jog problémájának megoldásánál külön szokták vizsgálni azt a kérdést, hogy vajjon nem helytelen-e már magának a jognak a pusztá léte is? Ez a kérdés az *anarchizmus* problémája. Az anarchizmus abból indul ki, hogy az ember ellen alkalmazott minden kényszer helytelen s ezért szerinte minden jogot el kellene törölni, mert hiszen a jog kényszert alkalmaz az ember ellen.

Ha a jog tartalmi helyességének mértéke az erkölcs, akkor nézetünk szerint ezt az értékmérőt kell alkalmaznunk a jog formájának, vagyis kényszerítő jellegének megítélésénél is. A kényszeralkalmazás is az emberi cselekvés végső mértékének, az erkölcsnek ítélőszéke elé tartozik. Erkölcsi szempontból a fizikai kényszer önmagában még szintelen; helyessége vagy helytelensége attól függ, hogy erkölcsös vagy erkölcstelen célok szolgálatába állítjuk-e? Tartalmilag helyes jog mellett tehát a kényszer is helyes lesz. A legmagasabb ideálok is reászorulnak alávaló támadások ellen a hatalom védelmére. Az anarchizmusban az a logikai ellentmondás rejlik, hogy az erkölcs nevében eltiltaná a kényszer

alkalmazását s így utat nyitna minden erkölcstelen erőszak érvényesülésének. A kényszert a társadalom életéből kiküszöbölni tulajdonképpen csak kényszerrel lehetne.

4. A jogbölcselet *módszertani* problémájának megoldásáról szólva, csupán azt akarjuk kiemelni, hogy itt a főkérdés az, hogy a különböző jogtudományok vizsgálódásait élesen el kell-e egymástól választani, vagy hogy szabad-e valamely jogtudományba egy másik jogtudomány szempontjait is belevegyíteni? Ez a *módszertisztaság* és a módszervegyítés, a *szinkretizmus* problémája. Nyilvánvaló, hogy valamely jogintézmény tudományos vizsgálatánál gyakorlati célok esetleg megkívánhatják különböző szempontok váltakozó alkalmazását is. A tudomány érdekének azonban a módszer-tisztaság felel meg. Ezért nem helyeselhetjük például azt, hogy a tételes jogász, akinek feladata, hogy a fennálló jog tartalmával ismertessen meg, egyben jogtörténeti jogszociológiai vagy jogpolitikai fejtegetéseket is vegyítsen jogászai fejtegetései közé.

5. A jogfilozófiai problémáknak ez a vázlatos bemutatása is felhívta talán a figyelmet arra, hogy ezeknél a kérdéseknél az emberiség társas együttélésének alapvető kérdéseiről van szó. A jog az a hatalom, amellyel az emberi társadalmak életét a leghatékonyabban lehet irányítani, mert a társadalmi szabályozások közül egyedül a jog az, amelynek rendelkezésére áll céljai megvalósításánál a minden ellenszegülés letörésére alkalmas erő. Ez az erő azonban csak akkor lesz áldás az emberiség számára, ha magasabbrendű erkölcsi célok szolgálatában áll.

Nemcsak az anarchizmus kérdésében, hanem minden jogelméleti problémában ott rejtőzik az igazságnak és a kényszernek, az erkölcsnek és a hatalomnak, a szellemnek és a puszta realitásnak az ellentéte. Ennek az ellentétnek a jog területén történő kiegyenlítése nélkül az emberiség fejlődése nem nyerhet biztató és megnyugtató kibontakozást. A jognak arra kell tehát törekednie, hogy megvalósítsa *Pascal* szép mondását, amely szerint: „Az igazságosság erő nélkül tehetetlen: az erő igazságosság nélkül zsarnoki. Az igazságosságot egyesíteni kell ezért az erővel, hogy az, ami igazságos: erős, s az, ami erős: igazságos legyen“.

IRODALOM

(Az újabb jogbölcséleti irodalom legjelentősebb művei.)

Austin, John: The Province of Jurisprudence Determined. 1832.

„ Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of
Positive Law, 1861 (posthumus mű).

Berghalm, Kari: Jurisprudenz und Rechtsphilosophie, 1892.

Bierling, Ernst Rudolf: Juristische Prinzipienlehre, 5 kötet,
1894—1917.

Stamrnler, Rudolf: Wirtschaft und Recht nach der materialisti-
schen Geschichtsauffassung, 1896.

„ „ Die Lehre von dem richtigen Rechte, 1902.

„ Theorie der Rechtswissenschaft, 1911.

„ Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1922.

Kelsen, Hans: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, 1911.

„ Allgemeine Staatslehre, 1925.

„ Reine Rechtslehre, 1934.

Somló Bódog: Juristische Grundlehre, 1917.

Kohlét. Josef: Lehrbuch der Rechtsphilosophie, 1909.

Binder, Julius: Philosophie der Rechts, 1925.

„ „ Grundlegung zur Rechtsphilosophie, 1935.

„ „ System der Rechtsphilosophie, 1937.

Radbruch, Gustav: Grundzüge der Rechtsphilosophie, 1914.

„ „ Rechtsphilosophie, 1932.

Mager, Max Ernst: Rechtsphilosophie, 1922.